

NÛBIHAR AKADEMÎ

Kovara Akademîk a Xebatên Kurdî ya Navneteweyî
International Peer-reviewed Journal of Kurdish Studies

Bilha 100 ₪ - The cost 100 ₪

Jimar/Issue 20 • Kanûna Pêşîn/December • 2023

DOSYA:

RASTNIVÎSÎNA KURDÎ

Edîtorê Dosyayê: Zülküf Ergün

Normên Rastnivîsîna Hawarê

SEVDA ORAK REŞİTOĞLU

Prensîpên Amadekirina Ferhengêka

Ortografîk ji bo Kurdîya Kurmancî

MİKAİL BÜLBÜL

Xebatên Weqfa Mezopotamyayê

di Çarçoveya Plankirina Zimanî de

CEMİL GÜNEŞ

Jimar 20 (Kanûna Pêşîn 2023)
Issue 20 (December 2023)

**Li Ser Navê Pak Ajansê Xwediyê Kovarê / On Behalf of Pak Agency
the Owner of Journal**

Süleyman Çevik
ceviksuleyman@hotmail.com

Berpîrsê Karên Nivîsê / Responsible Editor

Prof. Dr. Hayrullah Acar, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0001-5263-7765 / hayrullahacar@artuklu.edu.tr

Seredîtor / Editor in Chief

Prof. Dr. Abdurrahman Adak, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0002-9124-1605 / abdurrahmanadak@artuklu.edu.tr

Çîgirê Editorî / Assist. Editor

Dr. Şehmus Kurt, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0003-1083-8133 / sehmuskurt@artuklu.edu.tr

Navnîşan/Address

Pak Ajans Yay. Tür. ve Dış Tic. Ltd. Şti.
Zeyrek Mah. Serdap Sk. No: 26/3 Fatih/İstanbul
Tel & Faks: 0212 519 00 09
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/nubihar>
www.nubiharakademi.com
E-mail: nubiharakademi@gmail.com

Yayın Sertifika No: 51437

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın.

ISSN: 2147-883X

Çap / Printed By

Meteksan Matbaacılık ve Teknik San. Tic. Aş.
Beytepe Köy Yolu No: 3 06800
Bilkent-Çankaya / Ankara
Matbaa Sertifika No: 46519

Nûbihar Akademî kovareke navneteweyî ya serbixwe û bihekem e. Di mehên Hezîran û Kanûna Pêşîn da salê du caran çapkirî û online tê weşandin. / Nûbihar Akademî is an international independent and peer-reviewed journal. It is published twice a year in June and December in print and online.

LİJNEYA EDÎTORÎYÊ / EDITORIAL BOARD

Sereditor / Editor in Chief

Prof. Dr. Abdurrahman Adak, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0002-9124-1605 / abdurrahmanadak@artuklu.edu.tr

Çigirê Edîtorî / Assist. Editor

Dr. Şehmus Kurt, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0003-1083-8133 / sehmuskurt@artuklu.edu.tr

Lijneya Weşanê / Editorial Board

Prof. Dr. Tahirhan Aydın, Dicle University, Türkiye
0000-0002-2586-2956 / tahirhanaydin@dicle.edu.tr

Prof. Dr. Hayrullah Acar, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0001-5263-7765 / hayrullahacar@artuklu.edu.tr

Prof. Dr. Metin Yüksel, Hacettepe University, Türkiye
0009-0006-7629-9354 / metinyuksel@hacettepe.edu.tr

Assoc. Prof. Bakhtiar Sadjadi, Kurdistan University, Iran
0000-0002-2907-6805 / b.sajadi@uok.ac.ir

Doç. Dr. İbrahim Bor, Indiana University, USA
0000-0002-7824-3227 / ibor@iu.edu

Doç. Dr. Osman Aslanoğlu, Dicle University, Türkiye
0000-0001-6534-3125 / osmanaslanoglu@dicle.edu.tr

Dr. Farangis Ghaderi, Exeter University, England
0000-0002-1706-2561 / fghaderi@exeter.ac.uk

Dr. Esmail Shams, Allameh Tabataba'i University, Iran
0000-0002-0680-0581 / esmailshams54@gmail.com

Edîtorên Qadan / Field Editors

Ziman / Language

Prof. Dr. Tahirhan Aydın, Dicle University, Türkiye
0000-0002-2586-2956 / tahirhanaydin@dicle.edu.tr

Doç. Dr. Nurettin Beltekin, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0001-6121-2849 / nurettinbeltekin@artuklu.edu.tr

Dr. Songül Gündoğdu Yücel, Muş Alparslan University, Türkiye
0000-0001-7398-5988 / s.gundogdu@alparslan.edu.tr

Dr. Ayhan Yıldız, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0002-8763-4182 / ayhanyildiz@artuklu.edu.tr

Edebîyat / Literature

Doç. Dr. Ayhan Tek, Muş Alparslan University, Türkiye
0000-0002-9862-6938 / a.tek@alparslan.edu.tr

Doç. Dr. Zülküf Ergün, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0001-8784-5636 / zulgufergun@artuklu.edu.tr

Doç. Dr. Ahmet Gemi, Dicle University, Türkiye
0000-0003-4124-5525 / ahmetgemi@dicle.edu.tr

Doç. Dr. Kenan Subaşı, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0001-7744-1646 / kenansubasi@artuklu.edu.tr

Dr. Hemin Omar Ahmad, Soran University, Iraq
0000-0003-1985-9512 / hemin.ahmad@soran.edu.iq

Zanistên Civakî / Social Sciences

Prof. Dr. Metin Yüksel, Hacettepe University, Türkiye
0009-0006-7629-9354 / metinyuksel@hacettepe.edu.tr

Doç. Dr. İbrahim Bor, Indiana University, USA
0000-0002-7824-3227 / ibor@iu.edu

Dr. Shahab Vali, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0003-0580-1598 / vali.shahap@gmail.com

Edîtorê Pirtûkan / Book Review Editor

Doç. Dr. M. Emin Purçak, Muş Alparslan University, Türkiye
0000-0003-1875-5842 / me.purcak@alparslan.edu.tr

Edîtorê Etikê / Ethic Editor

Doç. Dr. Ayhan Tek, Muş Alparslan University, Türkiye
0000-0002-9862-6938 / a.tek@alparslan.edu.tr

Edîtorê Mîzanpajê / Design Editor

Lec. Leyla Kaplan, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0001-7887-9017 / leylakaplan@artuklu.edu.tr

Edîtorê Malperê / Webpage Editor

Doç. Dr. Osman Aslanoglu, Dicle University, Türkiye
0000-0001-6534-3125 / osmanaslanoglu@dicle.edu.tr

Edîtorê Medyaya Civakî / Social Media Editor

Doç. Dr. Kenan Subaşı, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0001-7744-1646 / kenansubasi@artuklu.edu.tr

Edîtorê Îndeksê / Index Editor

Dr. Şehmus Kurt, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0003-1083-8133 / sehmuskurt@artuklu.edu.tr

Edîtorên Ziman û Pêdaçûnê / Language and Redaction Kurdî (Kurmançî) / Kurdish (Kurmanji)

Doç. Dr. Zülküf Ergün, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0001-8784-5636 / zulgufergun@artuklu.edu.tr

Dr. Ayhan Yıldız, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0002-8763-4182 / ayhanyildiz@artuklu.edu.tr

Kurdî (Sorani) / Kurdish (Sorani)

Dr. Hemin Omar Ahmad, Soran University, Iraq
0000-0003-1985-9512 / hemin.ahmad@soran.edu.iq

Kurdî (Zazakî) / Kurdish (Zazaki)

Doç. Dr. Nurettin Beltekin, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0001-6121-2849 / nurettinbeltekin@artuklu.edu.tr

Kurdî (Goranî) / Kurdish (Gorani)

Dr. Esmail Shams, Allameh Tabataba'i University, Iran
0000-0002-0680-0581 / esmailshams54@gmail.com

Îngilizî / English

Dr. Songül Gündoğdu Yücel, Muş Alparslan University, Türkiye
0000-0001-7398-5988 / s.gundogdu@alparslan.edu.tr

Tirkî / Turkish

Doç. Dr. M. Emin Purçak, Muş Alparslan University, Türkiye
0000-0003-1875-5842 / me.purcak@alparslan.edu.tr

Farsî / Persian

Dr. Shahab Vali, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0003-0580-1598 / vali.shahap@gmail.com

Erebî / Arabic

Doç. Dr. Ahmet Gemi, Dicle University, Türkiye
0000-0003-4124-5525 / ahmetgemi@dicle.edu.tr

Lijneya Şêwrê/ Advisory Board

Prof. Dr. Abbas Vali, Independent Researcher, England
0009-0003-3379-6199 / vali.abbas@gmail.com /

Prof. Dr. Abdulhadi Timurtaş, Van Yüzüncü Yıl University, Türkiye
0000-0002-6887-6223 / atimurtas71@hotmail.com

Prof. Dr. Abdullah Kıran, Muş Alparslan University, Türkiye
0000-0001-9136-7665 / a.kiran@alparslan.edu.tr

Prof. Dr. Abdulwahab Khalid Musa, Nawroz University, Iraq
0009-0001-7660-8966 / abdulwahab.khalid@nawroz.edu.krd

Prof. Dr. Hamit Bozarslan, École des Hautes Études en Sciences Sociales, France
0000-0002-4319-5958 / hamit.bozarslan@ehess.fr

Prof. Dr. M. Edip Çağmar, Dicle University, Türkiye
0000-0001-9756-0327 / mehmetedipcagmar10@gmail.com

Prof. Dr. M. Zahir Ertekin, Mardin Artuklu University, Türkiye
0000-0003-3519-9892 / zahirertekin@hotmail.com

Prof. Dr. Martin van Bruinessen, University Utrechtê, Holland
0009-0009-4965-6485 / m.vanbruinessen@uu.nl

Prof. Dr. Mesut Yeğen, Independent Researcher, Türkiye
0000-0001-8560-808X / mesutyegen2020@gmail.com

Prof. Dr. Michiel Leezenberg, University of Amsterdam, Netherlands
0000-0002-2269-2728 / m.m.leezenberg@uva.nl

Prof. Dr. Philip G. Kreyenbroek, Georg-August University, Germany
0000-0003-2363-9766 / gkreyen@gwdg.de

NAVEROK / CONTENTS

Ji Edîtorê Dosyayê / From the File Editor..... 08

Gotarên Lêkolînê / Research Articles

Normên Rastnivîsîna Hawarê

Spelling Rules of Hawar Magazine

Sevda ORAK REŞİTOĞLU.....10-32

Prensîpên Amadekirina Ferhengêka Ortografîk ji bo Kurdîya Kurmancî

Principles of Preparing an Orthographic Dictionary for Kurmanji Kurdish

Mikail Bülbül34-49

Xebatên Weqfa Mezopotamyayê di Çarçoveya Plankirina Zimanî de

Studies of The Mesopotamia Foundation in The Context of Language Planning

Cemil GÜNEŞ.....51-72

Ji Edîtorê Dosyayê!

Ji Nûbihar Akademîyê merheba!

Kovara Nûbihar Akademîyê gihîşt hejmara 20em û ev ji bo kovargerîya akademîk a kurdî destkefteke giring e. Herwekî tê zanîn ev demek e di nav kurdan da mijara rastnivîsînê tê gengeşekirin. Ji ber vê me xwest di vê hejmarê da em giranî bidin ser vê babetê û dosyayekê amade bikin. Bêguman xebatên akademîk ji devjenîya rojane dûr, bi rêbaz û argumanên zanistî tîn kirin. Mixabin dema dor tê ser xebatên weha rawestanek û cangiranîyek çê dibe. Ji ber vê ji alîyê hejmarê ve zêde gotar nehatin û hêvîya ku me dikir bi cih nehat. Em hêvî dikin di hejmarên paşerojê da li ser vê babetê gotarên baş bên weşandin û bi rêya gotarên zanistî em bikarin hin kêşeyên vê qadê çareser bikin.

Hawar ji bo rastnivîsîna kurdîya kurmançî ya bi tîpên latînî çavkanîya sereke û pêşî ye ku divê hertim li ber çavan bê girtin. Tevî ku Celadet Bedirxan normên rastnivîsînê destnîşan nake jî bi awayekî kirdeyî cihbicih dike. Lê di hemû mijaran da ji hejmara yekem heta dawî pêgirê heman norman nabe û car bi car ew bi xwe jî di hinekan da guherînan çê dike. **Sevda Orak Reşitoğlu**, di gotara xwe ya “Normên Rastnivîsîna Hawarê” da beşek ji van norman destnîşan dike û wan di bin sernavên alfabe, lêker, daçek, gireya nerênî, cihnavaya paşnûsek, gihanek, navên taybetî da gotûbêj dike.

Mikail Bûlbûl, di gotara xwe ya “Prensîpên Amadekirina Ferhengê Ortografîk ji bo Kurdîya Kurmançî” da li ser destnîşankirina prensîpên ferhenga ortografîk radiweste ku şaxeke giring a rastnivîsînê ye. Ji bo amadekirina ferhenga ortografîk avakirina lijneyeke biryarder û berhevkirina varyantên bêjeyan wek xebatên amadekarîyê dide zanîn û piştî wî cih dide prensîpên destnîşankirina ferhenga ortografîk a kurdîyê û ji bo vê “berbelavî, hevbeşîya dîyalektan, forma zimanê deynkirî, forma kurdîbûyî wek meylên sereke yên biryardanê berbiçav dike. Herî dawî di çarçoveya prensîpên morfolojîk û semantîk da behsa prensîpên bêjeyên hevmana û bêjeyên varyant dike û ji bo her kategorîyekê bîr û rayên xwe dixêrê.

Cemil Güneş, bi gotara xwe ya “Xebatên Weqfa Mezopotamyayê di Çarçoveya Plankirina Zimanî de” li ser xebatên plandanîna zimanî ya Weqfa Mezopotamyayê radiweste ku di van salên dawî da karên giring dike. Güneş piştî ku behsa paşxane û astên plandanîna zimanî dike kurteyêke plandanîna zimanê kurdî raçav dike û li ser vê bingehe xebatên Weqfa Mezopotamyayê di bin sernavên plandanînen korpus, statu û wergirtinê da analiz dike.

Dosyaya hejmara 21ê (hejmara yekem a sala 2024ê) ya Nûbihar Akademîyê dê di bin edîtorîya Dr. Hemin Omar Ahmadî da li ser babeta “Edebîyata Soranî di Sedsala XXem da” bê amadekirin. Bêguman derîyê kovarê ji bo babetên cuda ên qada xebatên kurdî ra jî vekirîye.

Bimînin di nav xêr û xweşîyê da.

Doç. Dr. Zülküf Ergün
Edîtorê Dosyayê

Normên Rastnivîsîna Hawarê*

Spelling Rules of Hawar Magazine

Sevda ORAK REŞİTOĞLU

Sevda ORAK REŞİTOĞLU | <https://orcid.org/0000-0001-7662-9962> |

sevdaorakresitoglu@artuklu.edu.tr

Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages in Türkiye, Department of
Kurdish Language and Culture, Mardin, Türkiye

Citation:

Orak Reşitoğlu, S. (2023). Normên Rastnivîsîna Hawarê. *Nubihar Akademî* 20, 10-32. DOI: <https://doi.org/10.55253/2023.nubihar.1377981>.

Submission Date	18.10.2023
Acceptance Date	17.11.2023
Publication Date	30.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.
Complaints	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

* Ev xebat ji teza doktorayê ya nivîskar a bi serenavê "Mînaka Standardkirina Kurdîya Kurmancî: Kovarên Hawar û Ronahîyê" hatiye amadekirin.

Puxte

Kovara *Hawarê* ya ku di 1932yan de dest bi weşanê dike, bi alfabeyeke nû derdikeve pêşberî xwîneran. Damezirînerê kovarê Celadet Alî Bedirxan bi hevkarîya nivîskarên ji ekola Şamê, bi armanca zêdekirina rêjeya xwendin û nivîsandina kurdan, vê kovarê derdixe. Helbet ji ber ku berhemeke nûza ye, di serî de kêmasiyên wê jî hene. Danasîna alfabeyê ji hejmara ewil ve derdikeve pêşya xwîneran, lê mijarên rêzimanê di hejmarên pêşdetir de rû didin. Kêmasiya kovarê ew e ku rastnivîsîn wekî mijar tê de cih negirtiye. Ji ber vê, ev xebat bi armanca analîzkirina qaydeyên rastnivîsîna *Hawarê* hatiye sazîkirin. Di xebatê de her hejmareke kovarê ji serî heta binî, peyv bi peyv hatiye vekolan; rastnivîsîna mijarên wekî alfabe, lêker, daçek, gihanek, navên taybetî û hwd. hatine analîzkirin. Li gorî daneyên ku hatine bidestxistin, eşkere bûye ku ji aliyê rastnivîsîna ve standardek nehatiye sazîkirin di kovarê de. Lê belê dikare bê gotin ku ber bi hejmarên dawiyê ve -ji sedî sed nebe jî- pêşketineke xurt çêbûye.

Peyvên Sereke

Hawar, ziman, rastnivîsîn, Celadet Alî Bedirxan, rêziman.

Abstract

Hawar Magazine, which started its publication life in 1932, appeared to the readers with a new alphabet. Djeladet Aali Bedirxan, the founder of the magazine, published this magazine together with Damascus school writers in order to increase the literacy rate of Kurds. Of course, since it is a new publication, shortcomings are noticeable at first. The alphabet is introduced to the reader from the first issue, but grammar issues appear in subsequent issues. The shortcoming of the magazine is that spelling rules are not included in the subject heading. For this reason, this study was conducted to analyze the spelling rules of Hawar Magazine. Each issue of the magazine has been examined cover to cover and word for word; spelling rules of subjects such as alphabet, verb, preposition, conjunction and proper nouns were analyzed. According to the data obtained, it was observed that there was no standard in terms of spelling rules in the journal. However, although not completely, it can be said that there is serious progress towards the latest issues of the magazine.

Keywords

Hawar, language, spelling rules, Djeladet Aali Bedirxan, grammar.

Destpêk

Kovara *Hawarê* ya ku di 1932yan de dest bi weşanê kir, ji aliyê Celadet Alî Bedirxan ve hat derxistin. Armanca vê kovarê ew bû ku herfên latînî hînî kurdan bike, belav bike, li ser zarên kurdî û bingehên zimanê kurdî bisekine û bi van herfên nû ji aliyê zimên ve pêşketinekê çêbike (Hawar, 1998, r. 23). Ev kovar berevajî fikirên Celadet Bedirxan ên ewil, bi awayekî rêkûpêk derneket. Ji ber pirsgirêkên aborî carinan dereng derdiket. Bi vî awayî 57 hejmar derketin û îro bi saya amadekariya Firat Cewerî em dikarin bi du cildan bigihîjin hemû hejmarên wê.

Celadet Bedirxan bi gelemperî rewşa welêt û gelê xwe, bi taybetî jî rewşa xwendebûn, pêşketin, yekbûn û modernbûna gelê xwe kiribû derd ji xwe re, ji ber vê ye ku hemû hebûna xwe danîbû ser xebatên xwe da ku kurd jî rojên xweş bibînin. Gihîştina encameke xweş bi piranî bi xwendin û nivîsîna yekbûyî çareser dibû. Divê kurdan ji hev fam bikira, ne tenê di axaftinê de, di nivîsê de jî divê yekîtiyek hebûya da ku dengê wan bigihîştta her devera ku kurd lê hene. Bi vê armancê Celadet Bedirxan tevî hevalên xwe kovara xwe derxist. Celadet Bedirxanê ku heft-heşt zimanan dizanî, xwest zimanekî nivîskî yê hêsan û rêzimanekê ava bike.

Giringiya *Hawarê* ew e ku alfabeya kurdî ya latînî cara ewil di vê weşanê de hat bikaranîn û îro jî em wê alfabeyê bi kar tînin. Kovar heta hejmara 23yan bi herfên erebî jî derketiye û piştî vê hejmarê bi temamî bi alfabeya latînî derketiye. Di vê kovarê de ne tenê nivîsên kurmancî, herweha nivîsên soranî û kêma jî be yên zazakî¹ hene. Nivîskarên vê kovarê ew kes in ku ji deverên cuda hatine û li Şamê gihîştine hev; ji xeynî nivîskarên kurd, di kovarê de nivîskarên fransî jî hene û di beşa fransî de nivîsîne.

Hawar ne tenê kovareke edebî ye ku tê de helbest û çîrok têne dîtin, di heman demê de wekî pirtûkeke dersê ye ku di gelek hejmaran de herfan dide nasandin û qaydeyên zimên destnîşan dike di bin banê rêzimanê de. Ev jî nîşan dide ku daxwaza Celadet Bedirxan ne tenê ew bû ku gelê kurd hînî xwendin û nivîsandinê bibe, wî dixwest bila gelê wî qaydeyên zimanê xwe jî bizane û li gorî wan binivîse. Ev xebata rêzimanî ya Celadet Bedirxan bingeha rêzimana kurdî ya îro ye. Wekî ku Rohat Alakom (1991, r.193) dibêje “rêberê şoreşa herfan” Celadet Bedirxan, li gel alfabeya xwe, li ser hûrmûrên rêzimana xwe jî xebitiye.

Digel van cureyên wekî rêziman û alfabeyê, ji bo rastnivîsînê beşên taybetî tune ne di *Hawarê* de. Ji ber vê ji bo lêkolîna rastnivîsîna *Hawarê*, mirov dikare

¹ Yên zazakî di hejmara 23yan de cih digirin û di dawiya kovarê de halê wan ê latînîzekirî jî hatine dayîn.

metnên wê ji xwe re bike bingehê. Em jî li ser van metnan kûr bûn û em dê di vê gotarê de berê xwe bidin rastnivîsîna ku di Hawarê de hatiye cihbichkirin. Wekî ku me got *Hawar* bi alfabeya latînî dest bi weşanê kir û rê û rêbazên ku tê de hatine nivîsîn, ji bo qaydeyên kurmançî pêngavên ewil bûn. Ji ber vê ji hejmarên ewil ber bi yên dawî em dikarin rastî guherînan bîn, ev jî nîşan dide ku *Hawar* ji destpêkê heta dawiyê ber bi kemilîne ve çûye.

Divê bê diyarkirin ku xebatên Celadet Bedirxan ên li ser alfabe û zimên gelekî beriya *Hawarê* dest pê dikin ku di wê serdemê de guherandina alfabeyê dihat nîqaşkirin di nav rewşenbîrên kurd de lê belê encamek jê derneketibû. Li gorî Barbara Henning (2021, r. 426) wexta Celadet û Kamiran Bedirxan di 1919an de bi Major Noel re çûn û pê li axa bav û bapîrê xwe kir, bandora wê demê li ser wan pir çêbûye. Celadet Bedirxan stranên wê herêmê berhev kirine, meraqa wî ya li ser folklorê kurdan, piştî wê gerê di tevahiya emrê wî de pê re bûye. Ev ger ji dîtina axa xwe wêdetir, bû sedema fikirîna li ser alfabeya latînî jî. Major Noel bi alfabeya latînî notên kurdî dinivîsîn, nivîsandina hêsan a Major Noel bala Celadet Bedirxan kişandibû² û bingeha alfabeya nû esas di wê gerê de hatibû danîn û di 15ê Gulana 1932yan de bi kovara *Hawarê* wek pratîk jî derket holê. Heta Rewşen Bedirxan jî vî tiştî piştrast dike û dibêje, Celadet Bedirxan alfabeya xwe di 1932yan de bi gelê xwe da nasîn, lê xebatên wî di 1922-23yan de dest pê kirine (vgz. Uzun, 2020, r. 93).

Çawa ku *Hawarê* bingeha alfabeya latînî daniye, ew ji aliyê rêzimanê ve jî xwedî bingehê ye. Rêzimanê birêkûpêk a ku heta serdemê *Hawarê* xuya nake, di wê serdemê de bi awayekî gelemperî û wekî destpêkî derdikeve pêşiya me û em dikarin sernavên çend mijarên bingehîn peyda bikin tê de. Bi saya wê bingehê ye ku îro rêzimanên li ber destê me hene û pêşketineke mezin xuya dike.

Celadet Bedirxan dixwest ji xeynî alfabeyê bila standardîzasyonê çêbibe da ku hemû kurd ji hev fam bikin. Ji ber vê, wî bi xwe jî ne bi devoka botî lê bi zimanekî wisa nivîsiye da ku ev ziman bila bibe zimanekî hevpar³ (Ronahî, 1985, r. 454-455). Ji ber vê ye ku bi hûrgilî li ser hin mijarên bingehîn sekiniye. Digel ku em dikarin rastî mijarên rêzimanê bîn, di *Hawarê* de mijarên taybetî yên rastnivîsîne tunene. Ji alfabeyê heta navên taybetî, di bikaranîna peyv, hejmar, dîrok, daçekan û hwd. de mirov dikare rastî çend cureyan bê. Lewre di her hejmarekê de hem ji ber taybetmendiyên nivîsandina nivîskarên cuda hem jî

² Ji bo bîranîna bi Major Noel re bnr. “Pêşgotîngeq”, *Hawar*, Firat Cewerî (Amd.) Weşanên Nûdem, cild: 1, hejmar: 13, Stockholm 1998, rr. 263-264

³ Celadet Alî Bedirxan di kovara *Ronahîyê* de behsa botîbûna xwe dike û dibêje ev kovar li gorî devoka me nehatiye nivîsîn, heke wisa bibûya dê li şûna “rabû û çêbû”, “rabî û çêbî” bihata nivîsîn. bnr. “Bo Agadarî”, *Ronahî*, Çapxana Jîna Nû, Uppsala, 1985, 454-455.

ji ber nedanîna normeke rastnivîsînê, mirov nikare normeke tekûz bibîne. Ji xeynî vê, analîza normên rastnivîsînê jî ancax dikare li ser metnan çêbibe. Ji ber vê analîzên ku di vê xebatê de hatine kirin, bingeha xwe ji metnên *Hawarê* digire û em dê di vê gotarê de li ser normên rastnivîsînê yê *Hawarê* bisekinin.

1. Alfabe û Normên Rastnivîsîna Hawarê

Alfabeya Celadet Bedirxan ji sih û yek herfan pêk tê. Alfabeya wî ewil bi vê rêzê hatiye dayîn û tenê bi herfên hûrdek in:

a b c e ç d i g h x ê j î k q u l m n o p r s ş t û f v w y z (Hawar, 1998, r. 25).

Piştê rêza herfên hûrdek hatiye guhartin bi vî awayî:

a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r s ş t u û v w x y z (Hawar, 1998, r. 649).

Li gorî ku Zana Farqînî (2012, rr.21-31) vediguhêze, Osman Sebrî dide zanîn ku ew û Celadet Bedirxan tenê li ser alfabayê dixebitîn û Osman Sebrî ji Celadet Bedirxan re gotiye ku çar herf kêr in: p, ç, k, t. Lê Celadet Bedirxan jê re gotiye ku ew ê /p/ bi pyê, /ç/ bi çyê, /k/ bi kyê û /t/ jî bi tyê binivîsin. Dengdêr û dengdar, kurtbûn û dirêjbûna wan jî rave kiriye. Li gorî vê /e/, /i/, /u/ kurt in û /a/, /ê/, /î/, /o/, /û/ dirêj in. Wekî din, herçiqas di metnan de herfên /h/ û /x/yê xuya bibin jî, di alfabayê de cih nagirin. Lê belê Pierre Rondot (1936, 27) wexta tabloya alfabeya Celadet Bedirxan dide, van her du herfan jî tê de nîşan dide. Ev herf wek dengê erebî ne û Celadet Bedirxan ji bo ku wan ji dengê /h/ û /x/yê veqetîne du xal danîne ser wan. Celadet Bedirxan (Hawar, 1998, r. 25) mijarê wiha rave dike: “Ji van pêve du herfên biyanî hene qo bireq ji qurdan wan dibêjin. Lewre qo ew herfên ha di eslên xwe de ne qurdî ne me ew ne êxistine nav elfabêya xwe.” Alfabeya nû di hejmara ewil a *Hawarê* de bi fransî û bi herfên erebî jî hatiye ravekirin (Hawar, 1998, r. 30).

Wekî ku tê zanîn Celadet Bedirxan di serî de ji yûnanî, rûsî û fransî hin herf wergirtine. Lê ji ber ku alfabeya ku saz kiriye ji çend alfabayên cuda pêk hatiye, biryar daye ku alfabeya wî bila yekreng bibe. Ji ber vê jî ji tirkî herfên wekî /ş/ û /ç/yê wergirtine. Bi vî awayî mirov dikare bibêje ku alfabeya kurmançî ya latînî nêzikî ya tirkî ye. Ji bo ku kurdên bakur bikaribin bi rihetî fêrî alfabayê bibin, Celadet Bedirxan (1998, r. 227) biryar dide ku ji tirkî hin herfan wergire û vê yekê bi vî awayî tîne zimên: “Gora destûrên me ên bingeşî, qo ji bona çêqirina elfabêya xwe me pêqanî û di pêşîya vê bendê de me da zanîn, divîya bû qo em bê sebebeqê zor ji elfabêya tirqan dûr meqevin.”

Celadet Bedirxan behsa rengê dangan jî kiriye di vê nivîsa xwe de ku îro jî di nav zimannas an jî kurdînivîsan de nîqaşek e. Li gorî hin kesan divê *ker* (ajel) û *ker* (yê/ya ku nabihîze) bi awayên cuda bînin nivîsîn da ku tevlihevî çênebe. Ji bo çareseriyê jî hin ji wan /r/yek li dawîya *kerê* zêde dikin û dibe *kerr* û vê

peyvê ji peyva *ker* (ajel) cuda dikin. Lê belê ev cudahiya hişk û nermbûna herfan e û Celadet Bedirxan (Hawar, 1998, r. 48) vê mijarê wiha rave dike:

Belê, herfin hene qo geh zrav, geh stûr, geh ji pêşî, geh ji paşîyê tèn xwendin. Lê ev ferkên ha ne ji guhêrîna cihderqa dangan, lê belê ji guhêrîna rengê dangan têne pê, û ji lewre di elfabêyê de nayin nîşan qirin. Ji ber qo elfabê tinê dangan nîşan diqe, ne rengê dangan.

Celadet Bedirxan (1998, rr. 65-66) di hejmara 3yan de behsa herfên /v/ û /w/yê dike û bi zimanên tirkî, îngilîzî û erebî dide ber hev. Bilêvkirina van her du herfan di kurmançî de, dişibîne ya zimanê îngilîzî ku ev her yek cuda cuda têne bilêvkirin. Herweha li gorî îstatîstîka ku daniye, herfa /w/yê zêdetir tê bikaranîn li gorî /v/yê.

Mijara herfa /ê/yê jî derbas dibe di *Hawarê* de û Celadet Bedirxan (1998, r.189) dibêje bi dengêkî hesiyaye ku nêzîkî dengê erebî ye. Di serî de gotiye qey ev /a/ya kurt e, lê piştî biryar daye ku ne ew e. Lewre li gorî wî di nav zimên de /a/yeke dirêj heye û ya kurt divê bi tu awayî tunebe, ango ev bi awayekî kurt nayê bilêvkirin. Piştî pê hesiyaye ku ev /e/yeke dirêj e. Di serî de xwestiye vî dengî bi du xalên li ser nîşan bide, wek (pêz) û (sêd). Lê belê piştî behsa şekilê (^) jî dike û dibêje ev şekil dengên herfan diguherîne û bilind dike, ji ber vê ew şekil qebûl kiriye û navê wê *bilindek* daniye (Hawar, 1998, r. 48). Celadet Bedirxan (1998, r.206) di hejmara 10an de jî dibêje dengê /ê/yê herî baş bi bilindekê tê nîşankirin. Herweha dibêje “Bi vî awayî ji bona dengdêrên qurdî keydeyeq hate danîn; dengdêrên bilind bibilindeq in û ên qin bêbilindeq in.” (Bedir-Xan, 1998, r. 246).

Celadet Bedirxan behsa ferqa /i/ û /î/yê dike. Her wekî tê zanîn /i/ya tirkî bêxal hatiye nîşandan, lê belê ji bo ku wexta berî herfên wek /m/ û /n/yê tê nivîsîn tevlihevî çênebe û bi van herfan ve nezeliqe, Celadet Bedirxan (1998, r. 227) biryar daye ku ev herf bi xal bê nivîsîn û vê meseleyê wiha rave dike:

No, ji ber qo (i) qe bê nîkte di nav herfên (u, n, m) û di peş û paşê hîn herfan de tevî wan dibe û ji wan derêxistana wê diqeve dişwarîyê. Ji xwe tîrî jî piştî çêqirina elfabêya xwe pê hesiyay û ji bona veketendina (i) qe bînikte ji herfên jorin -qo qetiye rex an nava wan- ser herfa qo berî (î)yê dihat îşareteqê berdidan. (...) Jû pêve, herweqî heta niho xuya bû, ji lewra qo dengayîyên van du zmanan cihe ne, isûlê dengdêrên qurdî bivê nevê ji isûlê tîrîqan dîr qetiye.

Wekî ku em dibînin gelek peyvên wekî *zman*, *bra* yên ku bi du dengdaran dest pê dikin hene di *Hawarê* de ku îro ev peyv wekî *ziman*, *bira* têne nivîsîn. Wexta ev peyv bi herfên erebî têne nivîsîn dengdêra di navbera her du herfan de nayê nivîsîn, bi gumana me ji ber wê ye Celadet Bedirxan ev peyv bi vî awayî nivîsîne. Der barê vê mijarê de wiha dibêje: “Di her zmanê arî de pîrs diqarin bi

du dengdaran destpêbiqin, bi gotineqê din herweqî dengdêreq di nava pirsê, di pêşîya pirsê de jî diqare du dengdaran bidêre. Weqo: blûr, xwar, stûr, krên, standin, braştin.” Ji xeynî vê behsa /xw/yê jî dike û dibêje ev her du dengdar dikevin nav hev û bi hev re têne bilêvkin. Ji bo vê yekê peyva *xweşê* mînak dide û dibêje dengê /x/yê baş tê bihîstin, û /w/yê jî wekî ku rengê peyvê diguherîne pênase dike (Bedir-Xan, 1998, r. 246). Ji ber vê mirov nikare /xw/yê di nav mînakên din de nîşan bide, lewre wekî ku di peyvên *zman*, *bra* de xuya dikin, her du dengdarên ewil di bilêvkinê de dor bi dor têne bihîstin, lê di peyva *xweşê* de tenê /x/ tê bihîstin. Ji ber wê bi ya me divê di heman kategoriyê de nebin.

1.1. /q/ an /k/

Mijareke balkêş jî meseleya /q/ û /k/yê ye di *Hawarê* de. Tê dîtîn ku Celadet Bedirxan di serî de herfên /k/ û /q/yê li şûna hev bi kar tîne, lê ji hejmara 24an pê ve ev yek sererast dibe.

Celadet Bedirxan di çend hejmaran de behsa vê meseleyê dike; ne tenê bi kurmancî, lê bi fransî jî behs dike. Behsa alfabeya kurdî di beşa *Birê Frensîzî* ya di hejmara 3yan de tê kirin û Celadet Bedirxan bi kûrahî li ser ferqa /q/ û /k/yê disekine. Herfa /q/yê bi dengên almanî û fransî dide ber hev. Dibêje /k/ya di zimanên latînî de bi demê re bûye /c/ lê bilêvkirina wê wekî /k/ ye; wekî *café*, *crystal* û dibêje ev peyv di almanî de wek *kaffe*, *kristal* têne nivîsîn. Herweha ji bo famkirina van her du herfan, bi hin kesan peyva *krîstalê* dide nivîsîn ka gelo ew ê bi /q/ an bi /k/yê binivîsin. Piştî ceribandina bi çend kesan re, dawiya dawî bi nivîsîna yekî ku bi erebî dizane biryar dide ku divê ev peyv bi /s/yê /k/ bê nivîsîn. Di heman demê de, bi erebekî jî ew peyv daye nivîsîn û wî jî wekî biryara wî ya dawî, angû bi /s/yê nivîsiye⁴ (Bedir Khan, 1998, r. 70-71).

Mirov piştî van agahiyan, bivê nevē dixwaze bipirse: Celadet Bedirxan ê ku van her du herfan bi zimanên ewrûpî û erebî dide ber hev û bi ceribandina peyva *krîstalê* jî biryara /k/ya /s/ erebî dide –ku ev wekî /k/ya tirkî û kurdî tê bilêvkin- çawa cihê /q/ û /k/yê tevlihev dike. Ji xeynî vê, peyva *kurd* jî bi fransî wekî *kurd* tê nivîsîn û herfa di serî de wekî /k/ tê bilêvkin, lê Celadet Bedirxan dîsa vê peyvê bi kurmancî wek *qurd* dinivîse, herçiqas di heman metna fransî de bi kurdî *qurd* û bi fransî *kurd* dinivîse jî mirov meraq dike, bilêvkirina wan wek hev in, lê gelo çima wek hev nanivîse. Balkêş e ku ev peyv bi tirkî jî bi /k/yê dest pê dike; di çîrokekê de hevokeke bi tirkî derbas dibe û *Kurd* dinivîse, lê di heman çîrokê de bi kurdî wekî *qurd* dinivîse (Bedir-Xan, Ber Tevna Mehfûrê, 1998, r. 85).

⁴ Ji bo zêdetir agahiyê bnr. Sevda Orak Reşitoğlu, *Mînaka Standardkirina Kurdiya Kurmancî: Kovarên Hawar û Ronahiyê*, Teza Doktorayê ya Çapnebûyî, Diyarbakır, 2022a, rr. 106-108

Xuya ye mijara /q/ û /k/yê di serê Celadet Bedirxan de zelal nebûye. Berê jî mînaka almanî dabû û li vir pirseke wiha tê bîra mirov: di mînakên almanî de /k/ wekî fransî bi /c/yê nayê nivîsîn û rasterast wekî di mînakên *Kable, Korb* û *Kaffeyê* de xuya ye, bi /k/yê tê nivîsîn (Bedir-Xan, 1998, r. 148) û bilêvkirina wê jî wekî /k/ya tirkî ye. Di vê rewşê de çima di *Hawarê* de peyvên ku tê de /k/ hene wek /k/ya *kristalê* nayên nivîsîn, lê belê şûna wê /q/ tê bikaranîn, wekî *qurdî, qurdmancî* û hwd. Celadet Bedirxan (1998, r.128) /qu/ya fransî û /q/ya kurmançî dişibîne hev û ji xwe wiha jî dibêje: “Di van du pirsan de dengê (qu) a frensiz û (q) a qurdî weq hev in û di tu tiştî de ji yeq hev ne cuda, ne qêm, nê zêde ne.” Lê wexta ku mirov li bilêvkirina van herduyan dinêre, dibîne ku /qu/ya fransî wekî /k/ û /q/ya kurmançî jî wekî /q/ tê bilêvkirin. Wekî şekil dişibin hev ev her du herf û dibe ku Celadet Bedirxan ji ber vê ye dengê wan jî wekî hev dîtiye û ji bo /q/ya kurmançî jî /k/ bi kar aniye.

Ev rewşa /q/ û /k/yê heta hejmara 23yan wisa berdewam e, ji hejmara 24an û pê ve /q/ û /k/ cih diguherin û di forma îro de têne bikaranîn. Sedema vê guherînê nehatiye diyarkirin, tenê di serê hejmara 24an de agahiyeke wiha heye: “K-Q Di elfabêya me de ev du herf bi hev guhêrîne: ‘k’ ketiye şûna ‘q’ê, û ‘q’ ketiye şûna ‘k’ê.” (Hawar, 1998, r. 629).

1.2. /î/ya berî /y/yê

Heta hejmara 25an /i/ya berî /y/yê wekî /î/ hatiye nivîsîn di *Hawarê* de. Çapa hejmara 26an ne pir zelal e, ji ber wê nivîs baş nayên xwendin. Bi qasî me dît berî /y/yê hem /i/ hem /î/ heye, wek *baweriyê, bawerîya*. Di hejmara 27an de wekî /i/ hatiye nivîsîn, wekî *tevayîya, rastiyê, bawerîya*. Lê di hejmara 28an de bi awayekî eşkere ev mesele hatiye çareserkirin:

Lê heke “y” bê ko bi wan ve bizeliqe kete pêşiya van dengdêran, hingê (ê) û (î) herçend (i) bêne xwendin jî di nivîsandinê de bi (i) yê nayine guhartin û weke xwe dimînin. Herwekî di komekên jêrîn de (ê) û (î) ya bêjeyên (kî, kê, derê) “i” têne xwendin, yanî (ki, ki, deri) lê di nivîsandinê de di şikilên xwe ên eslî de têne şanî kirin. [Ev kî ye? Tu kurê kê yî? Ew xelkê kûderê ye?] (Bedir-Xan, 1998, r. 713).

Tablo 1: Tabloya /i/ya berî /y/yê ya Celadet Bedirxan

Derî	deriyê me	vî deriyî
Tilî	tiliyên min ⁵	vê tiliyê
Xanî	xaniyê te	van xaniyan
Kursî	kursiyên wî	van kursiyên

(Bedir-Xan, 1998, r. 713)

Beriya vê agahiyê, berî /y/yê /i/ hatiye bikaranîn û peyv wiha hatine nivîsîn: “teyayîya, paşîya, xweyîtîya, pirsîyarîyên, xurtîya, mihaçîrîyê, jiyîna, spehîtiya”.⁶ Lê piştîre bi /i/yê hatine nivîsîn: “kaniyan, ronahiya, qenciya, berpîrsiyar” û hwd.

2. Nivîsîna Lêkeran

Lêkerên ku heta niha di nav sê kategoriyan de hatine dabeşkirin, li gorî Mehmet Gemsiz (Zana Farqînî), xwedî çar kategoriyan in: Lêkerên xwerû, lêkerên dariştî, lêkerên hevedudanî û lêkerên veqetînbar (Gemsiz, 2018, r. 71).⁷ Wekî ku diyar dike lêkerên dariştî di kurmançî de bi pêşgir û paşgirên pêk tên. Lêkerên hevedudanî ji navdêr û lêkerê yan jî ji rengdêr û lêkerê pêk tên. Herweha ev cure lêker dikarin bi bêjeya hevedudanî jî çêbin ku ev ji navdêr û rengdêrê, ji rengdêr û navdêrê an jî ji navdêr û navdêrê pêk tê (Gemsiz, 2018, r. 78).

Li gorî van pênaseyan em ê lêkerên ku me di Hawarê de tesbît kirine, li gorî van cure lêkeran dabeş bikin. Ji ber ku lêkerên hevedudanî bêhtir berbiçav in, em dê bala xwe bidin vî cureyî û em dê li ser rastnivîsîna wan rawestin.

2.1. Lêkerên Hevedudanî

Lêkerên hevedudanî ji xeynî rewşên xwe yê navdêrî, pasîv û dançêker di Hawarê de bi awayekî standard nehatine nivîsîn. Herçiqas ev her sê kategorî xwedî standardekê bin jî, hin îstisnayên wan jî xuya dibin.

Lêkerên hevedudanî yê navdêrî di Hawarê de bi piranî bi hev ve hatine nivîsîn. Hin îstisna hene ku ji hev cuda hatine nivîsîn. Lêkerên ku me tesbît kirine bi piranî bi lêkera *kirinê* yê hevedudanî pêk hatine. Mînakê ji bo lêkera hevedudanî ya navdêrî ya ku ji hev cuda hatiye nivîsîn:

⁵ Li vir dibe ku şaş hatibe nivîsîn, lewre mînakê piştî wê “vê tiliyê” ye.

⁶ Ji ber ku mînakên wiha hema hema di her rûpelê de hene, em ê ji bo her peyveke bi vî rengî dîpnotê nîşan nedin.

⁷ Zana Farqînî teza xwe ya masterê bi navê xwe yê fermî nivîsiye, ji ber vê wekî çavkanî navê wî yê fermî hatiye dayîn.

“*Hej qirina* welatê wî jê ra bû bû îmaneq.” (Kedrîcan, 1998, r. 67).

Mînakên lêkerên hevedudanî yên navdêrî yên ku bi hev ve hatine nivîsîn:

“*Hej kirina* welêt ji îmanê tê.” (Hawar, 1998, r. 1049).

Hej qirina welêt, (Bedir-Xan, 1998, r. 183) *hej qirina* te, (Bedir-Xan, 1998, r. 225) *hej kirina* diya me/*hej kirina* me (Ûsif, 1998, r. 796).

“Berî *belav kirina* mîratê, wesiyetdêr divê jê deynê mîrathiştî bide û wesiyetên wê bîne cih.” (Hawar, 1998, r. 1107).

“Berî û piştî *belav qirina* elfabêyê min fiqrên gelec qesan pirsîn.” (Hawar, 1998, r. 264).

“Zarawa, di nav yeq zarî de awayên gotinê û *bilêv qirinê*.” (Hawar, 1988, r. 67).

Ji van mînakan em dikarin pê derxin ku Celadet Bedirxan di lêkerên hevedudanî yên navdêrî de yên ku bi lêkera *kirinê* hatine çêkirin, rastnivîsîna bi hev ve tercîh kiriye. Lê lêkerên hevedudanî yên navdêrî yên ku ji bilî *kirinê* hatine çêkirin jî hene û ev cuda hatine nivîsîn. Em dikarin mînaka *mayînê* bidin:

“Ji ber ko ev kitêb ji bo me kurdan hatiye nivîsîn, em tucar *kêm mayîna* wê naxwazin.” (Sebrî, 1998, r. 709).

“Destengî ewqas pêş de çû ko dewlemend ji *birçî mayîne* ditirsîn.” (Paşa, 1998, r. 735).

Lêkera *hez kirinê* jî di heman hevokê de bi du awayên cuda hatiye nivîsîn:

“Ji liz, ereq, tûtin, cilên hevrîşim *hez kirin* û ne *hez kirin* ilim bi havila civatê ye.” (Kurd, 1998, r. 1092).

Ev jî dibe ku ji ber bandora gireya nerênîyê be ku Celadet Bedirxan vê gireyê ji lêkerê cuda dinivîse.

Lêkerên hevedudanî yên dançêker di *Hawarê* de ji hev cuda hatine nivîsîn. Çend mînak ji bo vê:

“Nîşan ji hêleqê di nivîsandinê de bi vegera kelemê wextî *dide winda qirin*.” (Hawar, 1998, r. 48).

“(…) ji xelkê re *dida nas kirin*.” (Segman, 1998, r. 1074).

“Jû pê ve Sîyehpûş bi vê şîhirê ji me re du şairên din *dide nas kirin*: ‘Mekî’ û ‘Şêxê Babeşîrê’.” (Azîzan, 1998, r. 815).

“(…) hikûmeta nû bi raya meclîsê û bi emrê Şah şer *da betal kirin*.” (Xeberguhêz, 1998, r. 798).

“Her qesê qo xwe nas diqeq; diqare xwe *bide nas qirin*.” (Hawar, 1998, r. 23).

Herçiqas lêkerên hevedudanî di rewşên navdêrî, dançêker û pasîv de an bi hev ve an cuda hatibin nivîsîn jî, lêkera *sehkirinê* bi bendik (-) hatiye nivîsîn û di vê hevokê de, di rewşa dançêker de ye. Em dikarin vê bendikê di rolên din de jî bibînin ku em ê piştre behs bikin:

“Mirovên dilxwar û fitnekar dikevin pey ayetên managiran û li gora daxwazên xwe mana wan ayetan seh dikin û *didin seh-kirin* û pê dest bi fitne û fesadiyê dikin.” (Hawar, 1998, r. 942).

Di heman nivîsê de, heman lêker di rewşa navdêrî û pasîv (bi awayê nerênî) de bi hev ve hatiye nivîsîn:

“Manayê hin ayetên Quranê, kifş in, *sehkirina* wan hêsanî ye û ew ayetên ha hîmên Quranê ne, hinên din managiran, mana wan zû bi zû *nayin sehkirin*.” (Hawar, 1998, r. 942).

“Ji lewra xwendin û *sehkirina* wê ji bo me dişwar e.” (Hawar, 1998, r. 839).

Lêkerên hevedudanî yên pasîv di Hawarê de ji hev cuda hatine nivîsîn. Çend mînak ji bo vê mijarê:

“(…) dayîna berdîl û mehdera yekî ji yekî re *naye qebûl kirin*.” (Hawar, 1998, r. 765).

“Bi te kîjan êş berî hemiyar divêt *bête derman kirin*?” (Hawar, 1998, r. 792).

“Bireserên navdêran, li gora cîsnên xwe li pêşî an li paşîya navdêran *têne zêde kirin*.” (Hawar, 1998, r. 794).

“Tevdirên gerek ji bo vaporên me yên ko bi destê dijmin *têne binav kirin* û çêkirina vaporên nû.” (Hawar, 1998, r. 1039).

“Kurdên Tirkiyê, milyon û nîvek û du milyon *hatine nîşan dan*.” (Hawar, 1998, r. 754).

Em dikarin ji bo lêkerên hevedudanî yên ku di Hawarê de hatine bikaranîn van encaman derêxin:

1- Lêkera hevedudanî ya navdêrî bi hev ve hatiye nivîsîn, ji xeynî hin îstisnayan.

2- Lêkera hevedudanî ya dançêker û pasîv cuda hatiye nivîsîn, ji xeynî hin îstisnayan.

Li gorî van encaman, em dikarin bibêjin ku Celadet Bedirxan li gorî rewşa lêkerên hevedudanî standardek çêkiriye di Hawarê de. Wexta ku em li bikaranîna van lêkeran a îro dinêrin, em dibînin ku bi piranî bi hev ve têne nivîsîn.⁸ Lê yên ku dane şopa Celadet Bedirxan jî hene. Em dikarin li mînaka

⁸ Ji bo zêdetir agahiyê, bnr: Mehmet Gemsiz, *Binyat û Rastnivîsîna Lêkeran di Berhemên Rêzîmanê yên Kurmancîya Bakur de*, Teza Masterê ya Çapnebûyî, Mêrdîn 2018

Kurmancî binêrin, ku ev rojnameya taybetî ya Enstîtuya Kurdî ya Parîsê ye û hejmara wê ya ewil di 1987an de derketiye. Ji hejmara 40î em çend hevokan wekî mînak nîşan bidin:

“Di gel vê babeta giran li ser peyvên rojnamevanîyê û hin peyvên kêmnas jî *hat kar kirin*.” (Pasîv) (Kurmancî, 2010, r. 455).

“(…) li Ewropayê, *domkirina* hinde salên xebatê ne karekî gengaz bû.” (Navdêrî) (Kurmancî, 2010, r. 455).

2.2. Lêkera *bûnê*

Celadet Bedirxan ev lêker bi piranî cuda nivîsiye. Herçiqas di *Hawarê* de li ser vê bikaranînê agahiyeke serbixwe tunebe jî, di rêzimana Celadet Bedirxan û Roger Lescot de ev mijar bi taybetî hatiye lêkolînkirin. Em ê jî li gorî agahiyên vê berhema rêzimanê, li ser *Hawarê* bisekinin.

Li Hekariyê ev lêker wek *bûn* û li Botan jî wek *bîn* tê bilêvkirin. Ev jî ji *bûyînê* (bilêvkirina wê dibe *büyîn*) tê ku ev ji ber bandora /y/yê ya piştî /û/yê ye. Ji ber vê *büyîn* bi demê re bûye *bîn*; *biwîn* û piştê jî *bûn*. Divê bê nîşandan ku *bîn* tu car di zimanê nivîskî de cih negirtiye. Melayê Cizîriyê ku ji Botan e, her dem *bûn* bi kar aniye, berevajî devoka xwe ku wek *bîn* bi lêv dikin (Bedir Khan, Lescot, 1970, r. 16). Ev mînak jî nîşan dide ku Celadet Bedirxan girêdayî devoka xwe nemaye di pêvajoya standardîzasyona kurmancî de.

Lêkera *bûnê* bi du awayan dikare bê kişandin, hem wek lêkera alîkar hem jî wek *bûyîn*. (Bedir Khan, Lescot, 1970, r. 146). *Bûn* wekî lêkera alîkar li gorî bikerê tê kişandin, wekî mînak:

Ez <i>im</i>	Em <i>in</i>
Tu <i>yî</i>	Hûn <i>in</i>
Ew <i>e</i>	Ew <i>in</i>

Bûn bi tena serê xwe li gorî dem û cihnavên kesî tê kişandin, wekî mînak:

Ez *dibim*

Ez *bûm*

Ez *dibûm* (Bedir Khan, Lescot, 1970, r. 146).

Li gorî *Grammaire Kurde (Dialecte Kurmandji)* ya Celadet Bedirxan û Roger Lescot (1970, r. 146-147) lêkera *bûnê* hem wek *être* (lêkera alîkar) hem jî wek *devenir* (*bûyîn*) fransî tê bikaranîn. Li gorî vê berheme *bûn* wexta ku di rola *être* de be cuda tê nivîsîn, lê wexta ku di rola *devenir* de be bi hev ve tê nivîsîn. Wekî mînak:

Ez *dibûm*. (Bedir Khan, Lescot, 1970, r. 147). Di rola *devenir* de ye ango *bûyîn* e, lewre bi hev ve hatiye nivîsîn.

Bû bû zana. (Bedir Khan, Lescot, 1970, r. 210). Di vê hevokê de *bûya ewil bûyîn* e ku di dema borî de hatiye kişandin, ango di rola *devenir* de ye. *Bûya duyem jî bûn* e ku di dema borî de hatiye kişandin û di rola *être* de ye. Ji ber bandora rola xwe ya lêkera alîkar, ev lêker ji hev cuda hatiye nivîsîn.

2.3. Nivîsîna Dema Borî ya Dûr

Ev dem di *Hawarê* de ji lêkerê cuda hatiye nivîsîn. Xuya ye dîsa bi bandora fransî cuda hatiye nivîsîn wekî ku li jor jî hatiye behskirin. Em berê xwe bidin mînakên bi vî rengî yên ku di *Hawarê* de derbas dibin:

“Ji milê din min kitêbeke biçik bi navê ‘Kitêba Sinemxanê’ *nivîsandi bû.*” (Hawar, 1998, r. 689).

“Dinê sar û ezman tijî ewr *bû bû.*” (Hawar, 1998, r. 1140).

“Xulam tucaran derya *ne dîtî bû* û zehmeta keştiyê *ne kişandi bû.*” (Hawar, 1998, r. 1141).

Wekî ku ji hevoka sêyemîn xuya dibe, ne tenê lêkerên erênî, yên nerênî jî cuda têne nivîsîn. Ji xwe qaydeya Celadet Bedirxan e ku gireyên nerênî ji lêkeran cuda dinivîse, ev rewş hema hema di her rûpeleke *Hawar* û *Ronahîyê* de dikare bê dîtin. Mînakên ku *bûn* wekî *devenir* ango wekî *bûyîn* hatine bikaranîn:

“Ji xwe ji bona zmanê me weqe din *ne dibû*, niqari *bû bibe.*” (Hawar, 1998, r. 403).

“Ezman reştir, ewr her tarîtir *dibûn*, dengê bayî êdî dengê mirinê *bû.*” (Hawar, 1998, r. 429).

Ji mînakên *Hawarê* û ji rêzimana Celadet Bedirxan û Roger Lescot em pê derdixin ku Celadet Bedirxan lêkera *bûnê* bi du awayan bi kar aniye. Di rewşa lêkera dema borî ya dûr de cuda nivîsiye, lê belê di rewşa din de bi hev ve nivîsiye.

3. Daçek

Daçek wekî mijareke serbixwe nayê behskirin di *Hawarê* de. Mînakên li ber destê me rasterast ji metnên kovarê hatine girtin. Wexta em lê dinêrin standardeke daçekan çenebûye. Her nivîskarî li gorî xwe, an jî em dikarin bibêjin, li gorî devoka xwe daçek bi kar anîne. Paşdaçek bi piranî wekî “de, re, ve” hatine nivîsîn lê hinekan carinan wekî “da, ra, va” jî nivîsiye. Celadet Bedirxan bi xwe standardekê daniye lê hin bikaranînên îstisnayî hene. Ji bo van daçekan em dikarin çend mînanan bidin:

“Ji wan *re* digot ko, li deştê, ji her yekî wan *re*, ji erdê wan deh caran bêhtir erd dê bihata dayîn.” (Hawar, 1998, r. 630).

“Ji roja ko biyanî ketine welatê kurdan heya îro xelkê wî çiyayî serên xwe ji wan *ra* danenîn e.” (Hawar, 1998, r. 692).

“Di navbera hemî kurdan *de* mişabeleke milî heye.” (Hawar, 1998, r. 630).

“Lê îro ev eşîrên han hemî ne di cihê xwe *da* ne.” (Hawar, 1998, r. 692).

Bazinedaçekên “di...de” û daçeka “li”yê pirî caran tevlîhev dibin û li şûna hev têne bikaranîn. Samî Tan (2011, r.190) di vê mijarê de dibêje: “Bo nimûne ‘li’ her tim bi serê xwe têne bikaranîn, lê ‘ji’ û ‘bi’ hem bi tena serê xwe hem jî di gel paşdaçekên mîna ‘ve’, ‘re’, ‘de’ tên bikaranîn û ‘di’ çend rewşên awarte ne têne de, her tim bi paşdaçekên mîna ‘de’ û ‘re’ tên bikaranîn.” Ji ber vê nabe ku mirov ji bo bajar û welatan daçeka “di...de”yê bi kar bîne, lê belê di *Hawarê* de çend mînakên wiha hene:

“Bi hezar salan ve *di* zozanên Botan *de* bi bayên baqurî honiq dibû û *di* Cizîrê *de* di nav germîya lat û zinarên Burca-beleq de diqeliha.” (Hawar, 1998, r. 105). Di vê hevokê de ji ber rêbaza ku me li jor behs kir divê şûna bazinedaçeka “di...de”yê daçeka “li” hebe, anga “li zozanên Botan (...) li Cizîrê.”

Li gorî heman rêbazê divê ev hevok wiha bin “*Di* Kurdistanê *de* ew meqbûl e” (Hawar, 1998, r. 813) bibe “*Li* Kurdistanê ew meqbûl e.”; “*Di* Medîne *de* dahatiye.” (Hawar, 1998, r. 942) bibe “*Li* Medîne dahatiye.” Herweha dîsa mînakeke wiha heye:

“Pastör ji Strasbûrgê hati bû Parîsê û di sala 1867an *de* *di* Sorbonê *de* dersa kîmyayê digot.” (Hawar, 1998, r. 1124). Di vê hevokê de daçek divê bi vî awayî be: “(...) *li* Sorbonê dersa kîmyayê digot.”

Di dîrokan *de* daçek bêyî standardîzasyonekê hatine nivîsîn. Îro em di dîrokan *de* wekî bazinedaçek “di...de”yê bi kar tînin. Ev bikaranîn di *Hawarê* *de* jî heye, wekî mînak:

“Min notên eşîra jêliyan *di* sala 1932an *de* li Hesîcê cem xwe nivîsandi bûn.” (Hawar, 1998, r. 828). Heke hemû dîrok bi vî awayî bihatana nivîsîn, me yê bigota di vî warî *de* standardek çêbûye. Lê belê em rastî çend cureyan tên. Wekî mînak:

“Dawî dawî *li* 28ê Îlonê nimînendeyên ûris û ingilîz û emêrikanî *di* Moskoyê *de* gihane hev.” (Hawar, 1998, r. 838).

“Piştî şerine xurt emêrikanîyan terka Batanê *da* û *li* 9ê Nîsanê kişiyane girava Korêgîdorê.” (Hawar, 1998, r. 979).

“*Li* 27ê Sibatê *de* nîzingî Sirabayayê *de* (...)” (Hawar, 1998, r. 964).

Çawa ku em ji mînakên jor dibînin daçekên ku bi dîrokan re hatine bikaranîn li gorî rêbazekê nehatine nivîsîn. Carinan “li” bi tena serê xwe hatiye bikaranîn, carinan jî bazinedaçekên “li...de” û “di...de”yê hatine bikaranîn.

3.1. Paşdaçek

Paşdaçekên ku di *Hawarê* de derdikevin pêşiya me bi çend awayên cuda hatine nivîsîn. Paşdaçekên ku bi cihnavên lihevxiştî re hatine nivîsîn carinan bi hev ve carinan jî ji hev cuda hatine nivîsîn:

“Necmo hate xelat qirin, em jî *pêre*.” (Hawar, 1998, r. 223).

“Lê heyfa min tê go yeqî minewer *pê re* ne bû.” (Hawar, 1998, r. 307).

“Heya roja gihanê *pê ra* dimeşim ez.” (Hawar, 1998, r. 430).

“Xwediyê mektûbê *jê pêve* digot...” (Hawar, 1998, r. 1146).

“Riya rastiye ya Quranê û mislimaniyê ye û *jê pê ve* tu rê nîne.” (Hawar, 1998, r. 765).

Çawa ku ji mînakên jî xuya dibe di *Hawarê* de derbarê hin daçekan de standardîzasyonêk pêk nehatiye. Lê Celadet Bedirxan daçek cuda nivîsîne û ev jî normeke girîng pêk tîne. Mirov dikare bibêje ku bazinedaçek bêyî qayideyekê hatine nivîsîn û paşdaçek jî wisa xuya ye ku li gorî devoka nivîskaran hatine nivîsîn.

4. Gîreya Nerênî

Gîreya nerênîyê *ne* bi piranî ji lêkeran cuda hatiye nivîsîn di *Hawarê* de. Ev gîre di fransî de jî cuda tê nivîsîn:

“Il *ne* dit jamais la vérité.” (Dictionnaire de l'Académie Française) (Tu car rastiye nabêje).

Dibe ku Celadet Bedirxan ji ber fransî gîreya nerênîyê cuda nivîsîye. Ji *Hawarê* çend mînak:

“Lê hesreta welat *pê re ne ma*.” (Hawar, 1998, r. 67).

“Tu tişt *ne ma*, vemirîne deng û gul.” (Hawar, 1998, r. 650).

“(…) tu *ne çuyî* serdana wan.” (Hawar, 1998, r. 827).

Yên bi hev ve hatine nivîsîn jî hene, lê belê hejmara wan ne pir zêde ye. Gîreya *neyê* wexta ku bi lêkeran re hatiye nivîsîn cuda hatiye nivîsîn, lê wexta ku bi rengdêran re hatiye nivîsîn bi hev ve hatiye nivîsîn. Ev jî esas nîşan dide ku Celadet Bedirxan di vê mijarê de standardek pêk aniye:

“Zmanên xwe qîçiq, teng, *nespehî* û *nehêja* didîtin.” (Hawar, 1998, r. 27).

“Ji ber qo pir *nekenc* û fêsad in.” (Hawar, 1998, r. 185).

“(…) ketiye halekî *neqenc*.” (Hawar, 1998, r. 899).

Herweha gelek îfadeyên nerênî yên ku bi *meyê* dest pê dikin jî hene: mehîlin, me be jî, mehîlin, mekin, mebêjit, mebe, memînin, mebit, meçî, meqî, mexwe, mehesin, meke, girêmede.

Gireya nerênî ya *meyê* heta hejmara 27an bi hev ve hatiye nivîsîn, lê piştî vê hejmarê bi piranî wekî gireya *neyê* cuda hatiye nivîsîn: me be, me de, me bin, me firoşin, me kin, me ke, me xwin, me westînin, me êşînin, me rin, me bêjin, me xwazin. Lê wexta ketiye navberê bi hev ve hatiye nivîsîn: “ramekin, rûmenin, vemeşêrin.” Gireya nerênî ya *niyê* jî ji lêkeran cuda hatiye nivîsîn: “ni zanin, ni karin”.

Li gorî van mînakên mirov dikare pê derêxe ku gireyên nerênîyê wexta ku bi rengdêran re hatine bikaranîn bi hev ve, lê wexta ku bi lêkeran re hatine bikaranîn –ji xeynî îstisnayan– ji hev cuda hatine nivîsîn. Mirov dikare bibêje ku di vê mijarê de standardek pêk hatiye di *Hawarê* de herçiqas îro berevajiyê wê bê bikaranîn jî.

5. Cihnavaya Paşnûsek⁹

Ev cihnavaya ku di kurmanciya îro de bi hev ve tê nivîsîn, di *Hawarê* de carinan cuda û carinan jî bi bendik hatiye nivîsîn. Yên ku bi bendik hatine nivîsîn:

“Ezê çend pirsan bêjim tu guh *bid-ê*.” (Hawar, 1998, r. 635).

“Qehremanekî Yewnanistana kevn heye, *dibêjin-ê* “Herkûl”.” (Hawar, 1998, r. 651).

Yên ku bê bendik û cuda hatine nivîsîn:

“(…) bi eskerê mayîn ve drêjî girê din kir û *ket ê*.” (Hawar, 1998, r. 790).

“Ji roja ko gund şewitye, xelk *venegeryan ê*.” (Hawar, 1998, r. 831).

6. Gihanek

Mijara rastnivîsîna hin gihanekan di *Hawarê* de negihîştîye standardekê. Çend mînakên ji bo gihanekên *herçend*, *ewçend* û *herwekî*:

“*Her çend* zmanê me têtê nivîsandin, *ewçend* jî fireh û dewlemend dibe û bi pêş ve diçe.” (Hawar, 1998, r. 696).

“Di her komekê de *herçend* lêker hene *ewçend* jî hevok peyda dibin.” (Hawar, 1998, r. 716).

“Lê *herçend* mêrên çekhilgir ne ma bin jî; jin, zaro, pîr û nexweş ketin pêşiya dijmin.” (Hawar, 1998, r. 748).

⁹ Wekî cihnavaya girêyî/qertafi jî tê zanîn.

“*Herweqî* di nav qurdan de, heçî mirovên zana radibûn qitêbên xwe ne bi zmanê qurdî lê bi zmanê biyaniyan dinivîsandin.” (Hawar, 1998, r. 27).

Wekî ku ji van hevokan jî tê dîtîn, gihanek carinan bi hev ve carinan jî cuda hatine nivîsîn. Lê ber bi hejmarên dawiyê ve ev gihanekên navborî bêhtir bi hev ve hatine nivîsîn.

7. Navên Taybetî

Navên taybetî di *Hawarê* de bi awayekî sistematîk nehatine nivîsîn. Ev navên welat, netewe, erdnîgarî, bajar û zimanan di her hejmarê de û di her nivîsê de cuda hatine nivîsîn. Xebateke edîtoriyal an jî xebata standardîzasyonê ji bo vê yekê nehatiye kirin.

Navên welatan bi piranî bi herfa girdekê hatine nivîsîn. Hin îstista hene, lê belê xuya ye wekî nivîsîna welatan bi girdekan hatiye qebûlkirin:

“Ehmedê-Xanî bi Memo-Zînê, navê xwe di dîroqa qurd û *Qurdistanê* de abadîn qiriyê.” (Hawar, 1998, r. 68).

“Mela yeq ji şair û zanayên mezin û navdar yê *qurdistanê* ye.” (Hawar, 1998, r. 125).

“Sala 1246 a de, li *Elmanyayê* min careqe din çavê xwe li elfabêya xwe gerand.” (Hawar, 1998, r. 264).

“Wer dixuye ko *Frense* ne rahet e.” (Hawar, 1998, r. 818).

Navên zimanan bi piranî bi herfên hûrdek hatine nivîsîn, lê belê carinan bi yên girdek jî dest pê kirine, ev jî nîşan dide ku standardeke tam pêk nehatiye, lê ji ber ku bi piranî bi hûrdekê hatine nivîsîn, mirov dikare bibêje ku tercîha Celadet Bedirxan di nivîsîna navên zimanan de herfên hûrdek e. Wexta ku mirov li *Ronahîyê* jî dinêre, mirov dibîne ku bi piranî herfên hûrdek hatine bikaranîn. Bi vî awayî, mirov dikare bibêje ku kurdî di bin bandora fransî de maye di vê mijarê de, lewre di fransiya wê serdemê de navên zimanan bi hûrdekan hatine nivîsîn, herweha îro jî bi heman awayî têne nivîsîn:

“Berdêlqa wê di zmanê *Elmanî* de “lehre” ye.” (Hawar, 1998, r. 48).

“Tevî gerîna di nav du sed û pêncî kitêbên *inglîzî, frensizî, elmanî, erebî, tirkî* û *farisî*, hîn dibînim ev war hewceyî ger û pirsineke xurt e.” (Hawar, 1998, r. 709).

“Gramêra *frensizî* dibêje ko zmanê frensizî veqetandekên xwe ji pronaveke latînî girtine.” (Hawar, 1998, r. 839).

Navên neteweyan bi piranî bi herfên hûrdek dest pê kirine, lê belê hin îstisna jî hene:

“Di şerê 1914an de zora *elmanan* çû bû û *elman* şerpeze bû bûn.” (Hawar, 1998, r. 751).

“Herçî dijminên *Elman* in wê bibin hevalên Ûris.” (Hawar, 1998, r. 757).

“Di nav wan miletan de mirov diqarî *Ernewid, Ereb û Qurdan* bijmêrit.” (Hawar, 1998, r. 384).

“Dibêjin ko *elman* ji *frensizan* hinekan jî benderên efrîqayê dixwaze.” (Hawar, 1998, r. 818).

“Li gora tifaqekê, Polonye biketa şer diviya bû *Frensiz û Ingilîz* li paş wê rabin.” (Hawar, 1998, r. 752).

Celadet Bedirxan di *Hawarê* de navên neteweyan bi piranî bi hûrdekan nivîsiye. Ev mijar di fransî de li gorî rengdêr û navdêran diguhere (Orak Reşitoğlu, 2022b, r. 99). Heke em bibêjin Celadet Bedirxan bi bandora fransî rastnivîsîna bi hûrdekan qebûl kiriye, em nikarin bibêjin ku wekî fransî qaydeyek daniye.

Encam

Kovara *Hawarê* ya ku di danîna hîmê alfabeya kurmançî de bûye pêşeng, bingeha rastnivîsîna kurmançî ya îro daniye. Celadet Alî Bedirxan bi riya *Hawarê* xwestiye bi xwendin û nivîsandinê pêşketinek çêbe di nav kurdan de. Bi vê armancê *Hawar* weşandiye, di hejmarên ewil de danasîna alfabe yê kiriye û piştê hin mijarên rêzimanê vegotine.

Ev xebat li ser analîzkirina normên rastnivîsîna *Hawarê* hatiye nivîsîn. Ji ber ku di kovarê de li ser rastnivîsînê sernavên sereke tunene, ji aliyê tesbîtkirin û analîzkirinê ve zehmetî derdikevin pêşiya mirov. Lewre ji bo xebateke bi vî rengî divê ev analîz di nav metnan de pêk bên. Ji ber ku kovar ji 57 hejmaran pêk tê û mijarên ku em li ser sekinîne li gorî rêbazekê nehatine nivîsîn, mirov dikare rastî çend cureyan bê. Ji ber vê jî ançax bi analîzkirina hemû metnan encamek dikare derkeve pêşiya me.

Li gorî lêkolînên me yê li ser metnên *Hawarê* çî ji aliyê bikaranîna rêzimanê, çî ji aliyê bikaranîna têgihên ku bi rastnivîsînê re eleqedar in, standardîzasyonê yekser nikare bê dîtin. Lewre gelek bêje bi çend awayan hatine nivîsîn. Mijarên ku bi taybetî em li ser rawestiyên lêker, daçek, gihanek, navên taybetî û alfabe ne. Herçî lêkerên hevedudanî ne –em li ser lêkerên sade nesekinîn- me tesbîtkir ku rêbazek hatiye danîn. Lewre lêkerên hevedudanî yê navdêrî bi hev ve hatine nivîsîn, lê yê pasîf û dançêker ji hev cuda hatine nivîsîn. Ev jî nîşan dide ku Celadet Bedirxan bi vî awayî tercîh kiriye. Lê belê ji aliyê gihanek, daçek an jî navên taybetî ve em nikarin bibêjin ku rêbazê teqez heye di kovarê de. Ji ber ku gihanek carinan bi hev ve carinan cuda hatine nivîsîn, daçek –bi taybetî bazinedaçek- bi çend awayên cuda hatine nivîsîn û navên taybetî jî dîsa carinan bi hûrdek carinan bi girdekan hatine nivîsîn. Lê ber

bi dawiya kovarê, mirov dikare bibîne ku ji aliyê rastnivîsîna navên taybetî ve hin rêbaz hatine danîn.

Ji ber vê em dikarin bigihîjin wê encamê ku *Hawar* herçiqas rê û rêbazên rêzimanê ji aliyê hin mijaran ve bi awayekî sistematîk ava kiribe jî, ji aliyê rastnivîsînê ve sistemeke bi vî rengî xuya nake di kovarê de. Lê dîsa jî ji hejmarê ewil ber bi ya dawî guherînên ku di warê rastnivîsînê de hatine kirin bi awayekî eşkere diyar dibin.

Çavkanî/References

Alakom, R. (1991). *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*. İstanbul: Weşanên Deng.

Azîzan, H. (1998). Klasîkên Me. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 2(33), 810-818.

Bedir-Xan, C. A. (1998). Ber Tevna Mehfûrê. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 1(4), 83-86.

Bedir-Xan, C. A. (1998). Bingehên Gramêra Kurdmancî. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 2(28), 713-716.

Bedir-Xan, C. A. (1998). Elfabêya Qurdî. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 1(9), 189.

Bedir-Xan, C. A. (1998). Elfabêya Qurdî. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 1(10), 206.

Bedir-Xan, C. A. (1998). Elfabêya Qurdî. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 1(12), 246.

Bedir-Xan, C. A. (1998). Elfabêya Qurdî. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 1(11), 227.

Bedir-Xan, C. A. (1998). Elfabêya Qurdî. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 1(7), 148.

Bedir-Xan, C. A. (1998). Şêx Evdîrehmanê Garîsî Çû Rehmetê. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 1(11), 223-225.

Bedir-Xan, C. A. (1998). Welat, Welatîna û Al. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 1(9), 183-184.

Cewerî, F. (Amd.). (1988). Ferhengog. *Hawar*, 1(3), 67-68.

Cewerî, F. (Amd.). (1998). *Hawar*, 2(25), 649.

Cewerî, F. (Amd.). (1998). *Hawar*, 2(24), 629.

Cewerî, F. (Amd.). (1998). Armanc, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê. *Hawar*, 1(1), 23-24.

Cewerî, F. (Amd.). (1998). Elfabêya Qurdî. *Hawar*, 1(1), 25-26.

Cewerî, F. (Amd.). (1998). Elfabêya Qurdî. *Hawar*, 1(2), 47-48.

Cewerî, F. (Amd.). (1998). Elfabêya Qurdî. *Hawar*, 1(6), 128.

Cewerî, F. (Amd.). (1998). Hedîsên Cenabê Pêxember. *Hawar*, 2(47), 1049.

Cewerî, F. (Amd.). (1998). L'aphabet Kurde. *Hawar*, 1(1), 30-32.

Cewerî, F. (Amd.). (1998). Pêşgotîngeq. *Hawar*, 1(13), 263-264.

Cewerî, F. (Amd.). (1998). Sureyê Malbata Imran. *Hawar*, 2(40), 942-943.

Cewerî, F. (Amd.). (1998). Tefsîra Quranê. *Hawar*, 2(53), 1107.

Dictionnaire de l'Académie Française. (2023). di 11/10/ 2023an de <https://academie.atilf.fr/8/consulter/NE?options=motExact&page=1> hat girtin.

Emir Djeladet Bedir Khan, R. L. (1970). *Grammaire Kurde (Dialecte kurmandji)*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve.

Farqînî, Z. (Havîn 2012). Nîqaşeke Berdewam: Alfabe. *Kovara Zend*, 21-31.

Gemsiz, M. (2018). *Binyat û Rastnivîsîna Lêkaran di Berhemên Rêzimanê yê Kurmancîya Bakur de*. Mêrdîn: Teza Masterê ya Çapnebûyî.

Henning, B. (2021). *Osmanlı-Kürt Bedirxani Aile Tarihinin İmparatorluk ve İmparatorluk Sonrası Bağlamlarındaki Anlatıları: Devamlılıklar ve Değişimler*. (İ. Bingöl, Çev.) İstanbul: Avesta Yayınları.

Kedrican. (1998). Silêman Beg Bedir-Xan. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 1(3), 66-67.

Khan, D. A. (1998). L'Alphabet Kurde. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 1(3), 69-71.

Kurd, R. (1998). Civat. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 2(52), 1092.

Kurmancî, R. t. (Amd.). (Bihar 2007/2010). *Kurmancî*(40), 455.

Orak Reşitoğlu, S. (2022b). Berawirdkirina kovara Hawarê û Rêbera Rastnivîsînê ya Komxebata Kurmancîyê ji aliyê rastnivîsînê ve. *Folklor û Ziman*, 3(1), 85-119.

Orak Reşitoğlu, Sevda (2022a). *Mînaka Standardkirina Kurdiya Kurmancî: Kovarên Hawar û Ronahîyê*. Teza Doktorayê ya Çapnebûyî. Diyarbakır

Paşa, F. C. (1998). Dilgirsî û Dilovanî. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 2(29), 735.

Ronahî (1985). "Bo Agadarî". Çapxana Jîna Nû, Uppsala, 454-455.

Rondot, P. (1936). Trois Essais de Latinisation de l'alphabet kurde: Iraq, Syrie, U.R.S.S. *Extrait du Bulletin d'études Orientales de l'Institut Français de Damas*, 1-20.

Sebrî, O. (1998). Tarîxa Kurd û Kurdistanê. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 2(28), 709-710.

Segman, B. (1998). Klêopatre. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 2(50), 1073-1077.

Tan, S. (2011). *Rêzimana Kurmancî-çapa berfirehkirî*. Stenbol: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.

Uzun, M. (2020). *Banyas 1985 Rewşen Bedirxan-Mehmed Uzun Sohbeti ve Mektuplar*. İstanbul: Avesta.

Ûsif, N. (1998). Şîretên Ehmedê Xanî. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 2(32), 796.

Xan, C. A. (1998). Elfabêya Qurdî. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 1(3), 65-66.

Xeberguhêz. (1998). Rewşa Dinyayê. (F. Cewerî, Amd.) *Hawar*, 2(32), 796-800.

Extended Abstract

Hawar magazine was first published by Djeladet Aali Bedirkhan in 1932 with the aim of spreading the Latin alphabet. Djeladet Aali Bedirkhan, who aimed to increase the literacy rate, modernization and development, first started this work by preparing a new alphabet for Kurdish. Of course, he did not carry out this process alone. In addition to being the founder of the magazine, he wrote many articles - albeit under different names - and published the magazine with the support of other writers. Since the authors of the magazine, known as the Damascus school, had different dialects of Kurmanji, the magazine was written in a common language, except for exceptional words. The alphabet was introduced from the first issue, and later grammar issues also systematically took place in the magazine.

The purpose of this study is to examine the spelling rules of the journal, which started its publication life for the purpose of standardization. The lack of specific titles on this subject in the magazine made the research a bit difficult. Because from the first issue to the last issue, each word has been meticulously examined and the processes of change have been discussed. In this context, verbs, prepositions, conjunctions, proper nouns and spelling of letters were examined under subheadings. Compound verbs were examined in verbs because there are not many differences in simple verbs. These compound verbs were categorized as passive, causative and nominal verbs, and according to the results, it was seen that passive and causative verbs were written separately and nominal verbs were written adjacently. According to this result, it has been observed that Djeladet Aali Bedirkhan created a certain standard in compound verbs. Prepositions are classified as prepositions and postpositions in Kurdish, and it is observed that a certain standard has not been established in this context. Conjunctions are not written according to a certain rule; We can see that sometimes they are written adjacently and sometimes separately. The issue of proper names has become a bit complicated. Country names in this category are written in uppercase letters, with some exceptions, but language and nationality names are sometimes written in uppercase and sometimes lowercase letters. However, towards the end of the magazine, it turns out that the names of languages and nationalities are mostly written in lowercase letters. If we consider that Djeladet Aali Bedirkhan knew French, we can think that he made this rule by being influenced by the French spelling rules of the period. If we look at the alphabet, we can see that there is a complexity in the letters in the first numbers. In particular, it was determined that the letters /q/ and /k/ were confused and as a result of the studies carried out on this subject, they were used in their current form.

In summary, we can say that Hawar Magazine plays an important role in terms of standardization. Although there does not seem to be a certain standard in the writing rules of the subjects we have mentioned since the first issue, we can see that there is a great progress towards the end.

Prensîpên Amadekirina Ferhengeka Ortografîk ji bo Kurdîya Kurmancî

Principles of Preparing an Orthographic Dictionary for Kurmanji Kurdish

Mikail Bûlbûl

Mikail Bûlbûl | <https://orcid.org/0000-0002-1833-3757> | mikailbulbul47@gmail.com
Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages in Türkiye, Department of
Kurdish Language and Culture, Mardin, Türkiye

Citation:

Bûlbûl, M. (2023). Prensîpên Amadekirina Ferhengeka Ortografîk ji bo Kurdîya Kurmancî. *Nubihar Akademî* 20. 34-49. DOI: <https://doi.org/10.55253/nubihar.1376298>.

Submission Date	15.10.2023
Acceptance Date	17.11.2023
Publication Date	30.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Etîk Beyan Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.
Complaints	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Puxte

Ji bo standardîzasyonê zimanekî çend qonaxên sereke hene ku hîlbijartina herêmeka zimanî, grafitîzasyon, kodîfikasyonê normên rêzimanî û ferhengî û modernîzasyon hin ji wan in. Amadekirina ferhengeka ortografîk anku standard jî yek ji karên sereke ye ku dikeve nav xebatên kodîfikasyonê zimanekî. Di vê xebata xwe da em dê li ser prensîpên amadekirina ferhengeka ortografîk ji bo kurdîya kurmancî bisekinin. Di kurdîya kurmancî da jî wekî gelek ziman û diyalektên zimanên din gelek varyantên bêjeyan hene. Ji bo amadekirina ferhengeka standard jî nav varyantên bêjeyekê hîlbijartina formekê karekî hem giring hem jî hesas e. Ji bo xebateka weha divê pêşî varyantên bêjeyan ji devokên cuda bînin berhevkerin û lijeneyeka biryarder bê sazkerin. Ew lijeneya biryarder jî nav varyantên bêjeyan divê yekê ji bo kurmancîya standard hîlbijêre. Ji bo ku bikare biryarê bide jî divê meylên biryardanê tesbît bike. Berbelavîya formeka varyantekê, hevbeşbûna navbera diyalektan, forma zimanê deynkerî, forma kurdîbûyî meylên giring in ji bo biryardana li ser varyantekê. Armanca vê xebatê jî ew e ku ji bo ferhengeka standard a kurdîya kurmancî prensîpên sereke yê ferhengeka ortografîk nîqaş û destnîşan bike.

Peyvên Sereke

Standardîzasyon, kodîfikasyon, ferhenga ortografîk, kurdîya kurmancî.

Abstract

There are several main stages for the standardization of a language, among which are the selection of a language area, graphitization, codification of grammatical and lexical norms, and modernization. Preparing an orthographic dictionary or standard is one of the main tasks involved in the codification of a language. In this study, we will focus on the principles of preparing an orthographic dictionary for Kurmanji Kurdish. In Kurmanji Kurdish, like many languages and dialects of other languages, there are many variants of words. Choosing one of the variants of a word for the preparation of a standard dictionary is both an important and sensitive task. For such a study, word variants should first be collected from different dialects and a decision-making commission should be established. This commission must select a variant from the collected word variants to be used in standard Kurdish. In order to decide on word variants, one must first identify basic decision-making tendencies. The widespread use of a variant, its commonality in different dialects, the form of the borrowed word in the language from which it is borrowed, and kurdized forms are the main tendencies to consider in making the decision. The purpose of this work is to discuss and define the main principles of an orthographic dictionary for a standard dictionary of Kurmanji Kurdish.

Keywords

Standardization, codification, orthographic dictionary, Kurmanji Kurdish.

Destpêk

Di serdema modern da polîtîka û plansaziya zimanî û bi van têgihan ve girêdayî standardîzasyonê zimanî, têgihên gelekî aktuel in û gelek xebat, vekolîn û nîqaş li ser wan tên kirin. Em dikarin bibêjin ku prosesên standardîzasyonê bi giştî bi prosesên netewesaziyê ra têkildar in. Helbet prosesa standardîzasyonê her zimanekî li gor şertên xwe yê taybetî û xweser ji yê din cîyawaz e. Dema em behsa standardîzasyonê kurdîya kurmançî jî dikin, em dibînin ku ew li gor şertên xwe yê xweser xwedî taybetmendiyên cuda ye.

Ji bo kurdîya kurmançî, peydabûna normên nivîsîneka standard, ne di manaya îro da be jî, cara yekem bi Melayê Cizîrî çê bûye (Kreyenbroek, 2005, r. 56). Awayê nivîsîna Melayê Cizîrî bû bîngeha normên nivîsîna kurmançîya klasîk ku bi devoka Cizîrê bû. Berhemên kurdî yê klasîk bi giştî bi vê devokê hatine nivîsîn û di medreseyan da perwerde bi wan normên ku kê zêde hebûn, pêk dihat. Lê eger em li serdema modern binêrin, em dikarin bibêjin ku kurd ji salên 1850yî û bi vir ve, nebûne xwedî desthilateka cidî û ji dezgehên ku bi awayekî merkezi plansaziya zimanî bike, bêpar mane. Yekîtîyeka kurdan a polîtîk pêk nehatîye û axa wan li nav çar dewletan hatîye dabeşkirin û kurmançîxav bi sînoran ji hev qut bûne. Ji ber ku kurd hem bi awayekî polîtîk û hem jî bi awayekî cografîk ji hev qut bûne jî du navendên cuda li ser du jêrdîyalektên cuda derketine pêş. Ji bo ku em vê rewşê baştir fam bikin divê pêşî em li herêmên zimanî û jêrdîyalektên kurdîya kurmançî binêrin.

Haco kurmançî dike sê beş (TN¹, r. 49, 50). Li gor wî koma yekem ji kurmançîya Dihok, Hekarî, Cizîr û Şîrnexê pêk tê ku ji wan ra dibêje; badîni, bayezîdî û botanî û hemûyan bi hev ra wekî botanî bi nav dike. Di koma duyem da herêmên Êrmîye, Şingal, Sêrt, Amed, Batman, Mêrdîn, Heseke, Riha, Agirî, Efrîn, Erzerûm, Qers û kurmançîya kurdên Qefqasyayê hene û hemûyan bi hev ra wekî şingalî bi nav dike. Di koma sêyem da jî herêmên Dîlok, Semsûr, Mereş, Sêwas, Erzîngan û kurmançîya kurdên Xoresanê hene û wan wekî devoka Dîlok-Mereşê bi nav dike. Opengin û Haig (2014, r. 147) jî kurmançî li ser pênc herêman dabeş dikin, lê di xebata Opengin û Haig (2015, r. 36) da wekî herêmên berfireh sê herêm hatine destnîşankirin. Wan ev sê awayên kurmançî bi awayê kurmançîya başûrrojilatî (behdîni: Şemzînan, Hekarî, başûrê Wanê, Dihok, Êrmîye), kurmançîya başûrî (Mêrdîn, Batman, Şîrnex, Dîyarbekir, Riha, Heseke, Serhed: Erzîrom, Mûş, Agirî) û kurmançîya rojavayî (Mereş, Meletî, Sêwas, Semsûr, qismen Riha, Heleb) destnîşan kirine (di pêvekê da nexşe jî heye). Muhammed (2015) jî kurmançî dike sê herêm û wan wekî kurmançîya rojhilatî (Dihok, Hekarî, Êrmîye, Bazîd, Wan), kurmançîya navendî (Mêrdîn,

¹ TN: Tarîxa wê nediyar e.

Qamişlo, Dîyarbekir), kurmancîya rojavayî (Riha, Efrîn, Mereş, Meletî, Elbîstan, Konya, qismek Xoresan) destnîşan dike.

Em van dîtinan li ber çavan bigirin, mirov dikare kurmancî û jêrdîyalektên wê bike sê beş û belavbûna van sê jêrdîyalekt û herêmên wan li gor bajar û bajarokan, teqrîben weha destnîşan bike:

a. Jêrdîyalekta Berfiratî: Bajar, bajarok û herêmên wekî Sirûc, Kobanê, Efrîn, Hewag, Semsûr, Meletî, Entab, Mereş, Elezîz, Sêwas, Erzîngan, kurmancîya Xoresanê û pirañiya kurdên Anatolyaya Navîn bi vê jêrdîyalektê diaxivin.

b. Jêrdîyalekta Mêrdînî-Serhedî: Bajar, bajarok û herêmên wekî Wêranşar, Qoser, Nîsêbîn, Qamişlo, Amûdê, Serê Kanîyê, Şingal, Mêrdîn, Kercews, Kerboran, Midyad, Hesenkêf, Dîyarbekir, Êlih, Mûş, Wan, Bedlîs, Agirî, Îdir, Erzîrom, Qers, Makû, Salmas, Xoy, kurdên Kafkasya û Asyaya Navîn bi vê jêrdîyalektê diaxin.

c. Jêrdîyalekta Botî-Behdînî: Devoka botî ku li Cizîra Botan, Dêrka Hemko, Silopya, Zaxo, Şirnex, Sêrt, Hîzanê û devoka behdînî ku li Duhok, Amêdî, Akre, Urmîye, Elbak û Colemêrgê serdest e, jêrdîyalekta botî-behdînî pêk tîne.

Famkirina kurmancî û jêrdîyalektên wê girîng e, ji ber ku têkildarî karê kodîfikasyonê normên zimanî ye. Li gor Haugenî (1966, r. 18) gava yekem ji bo standardîzasyonê zimanekî, hîlbijartina normeka (selection of norm) zimanî ye. Piştî hîlbijartina herêmekê yan formekê jî karê kodîfikasyonê (codification of form) tê kirin (r. 20). Li gor Haugenî piştî hîlbijartin û karên kodîfikasyonê jî prosesên dîyarkirina hûrgilîyan (elaboration of function) û di dawiyê da jî qebûlkirina ji hêla civakê ve (acceptance by the community) tê (r. 22, 24). Eger em bala xwe bidin Haugenî, em dibînin ku qonaxa duyem a standardîzasyonê karê kodîfikasyonê ye û çêkirina ferhengeka ortografîk jî dikeve nav vê qonaxê. Îcar dema em li rewşa kurmancî dinêrin, em dibînin ku cotstandardî pêk hatîye ku yek li gor normên jêrdîyalekta botî-behdînî û ya din jî li gor jêrdîyalekta mêrdînî-serhedî çê bûye. Îro li Kurdistanê Bakur ku di hin waran da tîpên latînî tîpên bikartînin, rastnivîsînê bêhtir li gor normên ku Celadet Bedirxanî di *Hawarê* da destnîşan yan jî tetbîq kiribûn teşe girtîye û ew herî zêde nêzîkî jêrdîyalekta mêrdînî-serhedî ye. Li Kurdistanê Başûr jî normên rastnivîsînê li ser bîngeha tîpên erebî û jêrdîyalekta behdînî teşe girtîye. Sedema vê cotstandardîyê jî ew e ku kurdan di dema modern da statuyên sîyasî bi dest nexistine, welatê wan dabeş bûye, yekîtiya cografîk bi sînoran ji hev parçe bûye û ji dezgehên ku polîtîka û plansazîya zimanî bi awayekî navendî dîyar bikin, bêpar mane. Ji bo roja îro eger em karê ferhenga ortografîk bikin, divê em vê rewşê li ber çavan

bigirin û bi hîlbijartina bêjeyên hevbeş ên van du jêrdîyalektan, zimanê nivîskî nêzî hev bikin.

Dema em li rewşa xebatên rastnivîsîna kurmancîyê binêrin, em dibînin ku gelek xebatên takekesî hene ku bêhtir têkildarî karê rêzimaneka ortografîk in, lê ne têkildarî ferhengê ortografîk in. Wekî nimûne xebatên wekî yên Evdal (1958), Zêrevan (1997), Aydogan (2012), Tan (2015), Baran (2018) beşek yan jî bi temamî li ser rastnivîsînê ne û xebatên takekesî ne. Yekem xebata ferhenga ortografîk ji bo kurmancîya standard, ew xebat e ku bi edîtorîya Malmîsanîjî (2012) hatîye kirin û li ser bingeha komkirina varyantên bêjeyan û hîlbijartina yekê ji wan e. Altug (2019) jî xebateka takekesî li ser ferhenga ortografîk kirîye û pêşniyazên xwe pêşkêş kirine. Lê di xebata wî da gelek bêje hene ku tev li varyantên xwe hatine dayîn û hîlbijartinek di navbera varyantan da nehatîye kirin û dûrî mentîqa ferhengê ortografîk e. Xebatên takekesî helbet giring in, lê karê ferhengê ortografîk divê bi awayekî dezgehî bê kirin û biryara formên bêjeyan di encama nîqaşên dûrûdirêj da û bi konsensusê bê dayîn. Xebata Weqfa Mezopotamyayê di vî warî da yekem xebata dezgehî û cidî ye û ji aliyê komîsyoneka zimanî ya berfireh ve tê kirin. Ev xebat hîn jî didome û hîn nehatîye çapkirin.

Ji bo prensîpên amadekirina ferhengê ortografîk, divê mirov rewşa fonolojîk, morfolojîk û semantîk a bêjeyan li ber çavan bigire. Lê berî ku em behsa prensîpên amadekirina ferhengê bikin divê em behsa xebatên amadekarîyê biki

1. Xebatên Amadekarîyê ji bo Ferhenga Ortografîk

Amadekirina ferhengê ortografîk karekî pisporane ye. Ji bo vî karî divê amadekarîyên baş bînin kirin. Du karên pîr sereke hene ji bo vî karî û mirov dikare wan weha destnîşan bike.

1.1. Avakirina Lijneyeka Biryarder

Ji bo karê ferhenga ortografîk divê lijneyek bê avakirin ku endamên wê kesên xwedî lîyaqet û pispor bin. Bi giranî divê zimannas tê da cih bigirin, lê hebûna folklorîst û wêjekaran jî giring e. Ev lijne dê lijneyeka biryarder be, li ser varyantên bêjeyan nîqaşan bike û ji bo kurmancîya standard ji nav wan yekê hîlbijêre. Ji bo ku bi awayekî subjektîf biryar neyên dayîn, giring e ku beşdar ji herêmên cuda bin.

1.2. Berhevkirina Varyantên Bêjeyan

Di çêkirina ferhenga ortografîk da, yek ji karên sereke û giring ew e ku varyantên bêjeyan bînin berhevkirin. Çawa ku me di destpêkê da diyar kir di kurmancî da gelek jêrdîyalekt û devok hene. Ji bo ku lijneya biryarder bikare

biryarekê bide divê varyantên bêjeyan ji herêmên zimanî yên cuda hatibin komkirin. Bo nimûne hinek kurd ji bo peyva “benîşt”ê varyantên wekî “benîşt, binêşt, benûşt, menîşt, penûç”ê (Komîsyon, 2023) bi kar tînin. Bi vî awayî ji nav varyantan yek divê ji bo kurmancîya standard bê hilbijartin.

Ji bilî karê berhevkirina varyantan ji herêmên cuda divê ji korpûsa nivîskî jî sûd bê wergirtin. Ji bo vî karî divê di serî da ferhengên kurdî, hemû cure berhem bîn komkirin û tesbîta varyantên bêjeyan di wan da jî bê kirin.

2. Dîyarkirina Meylên Biryardanê ji bo Amadekirina Ferhenga Ortografîk

Dîyarkirina prensîpên amadekirina ferhenga ortografîk karekî zehmet e. Ji ber ku ziman bi xwe hebûneka dînamîk e û gelek faktor tesîrê lê dikin. Em nikarin hin prensîpên sabît destnîşan bikin û hemû biryaran li gor wan bidin. Lewra ji bo biryardana hinek xalan dibe ku prensîpek û ji bo biryardana hinek xalên din, dibe ku prensîpeka din li kar be. Bo nimûne forma “berf”ê berbelavtir e ji forma “befir”ê, lê eger pîvana me nêzîkbûna reha etîmolojîk be divê mirov “befir”ê hilbijêre. Eger mirov pêşî hin meylên biryardanê ji bo amadekirina ferhenga ortografîk destnîşan bike, em dikarin bi gîştî van bibêjin:

2.1. Berbelavî

Gelek giring e ku mirov bizane ka peyvek çiqasî di korpûsa meydanî û nivîskî da berbelav e. Ya rast ew e ku ji nav varyantên bêjeyan, ya herî berbelav li ber çavan bê girtin û wekî meyl ew form bê hilbijartin. Bo nimûne peyva “kes”ê (şexs) gelekî berbelavtir e ji varyanta “kis”ê û divê di biryardanê da ev rewş li ber çavan bê girtin. Ji bo ku forma berbelav bê tesbîtîkirin divê bikaranîna di devokên cuda da li ber çavan bê girtin.

Di mijara zayenda rêzimanî da jî dîsa divê berbelavî li ber çavan bê girtin. Lewra gelek bêje hene ku li gor herêman zayenda wan a rêzimanî ji hev cuda ye. Bo nimûne li hin herêman “por” nêr e (porê min), hin herêman mê ye (pora min). Di rewşeka weha da bikaranîna kîjan zayendê bêhtir berbelav be (porê min), divê ew form bê hilbijartin.

2.2. Hevbeşbûna Navbera Dîyalektan

Di karê biryardana varyantên bêjeyan da giring e ku bêjeyên hevbeş li ber çavan bîn girtin. Bi vî awayî ev hilbijartin dê ji bo hemû axiverên kurdî nastir be.

2.3. Forma Zimanê Jêdeynkirî

Wekî em dizanin gelek tesîrên zimanên derûdorê û bîyanî yên wekî tirkî, erebî, fransîzî, îngilîzî li ser kurdî hene û gelek bêje hatine deynkirin. Bi taybetî

ji bo bêjeyên ku nû ketine kurdî, giring e ku mirov forma zimanên jêdeynkirî jî li ber çavan bigire. Bo nimûne gelek kurmanç ji bo “doktor”ê formên wekî “doktor, textor, diktor, dixtor, doqtor, doxtir, duxtor, dûxtûr, textor tixtor, tixtûr” bi kar tînin. Lê forma herî zêde nêzîkî zimanê jêdeynkirî “doktor” e û divê ev yek li ber çavan bê girtin.

2.4. Forma Kurdîbûyî

Hin bêje hene ku ji zimanekî bîyanî yan derûdorê derbasî kurdî bûne û kurdîbûyî ne. Mirov dikare vê rewşê li ber çavan bigire û forma kurdîbûyî ya bêjeyên deynkirî hilibijêre. Bo nimûne peyva “fehm” ji erebî hatiye deynkirin lê di kurdî da varyantên wê yên wekî “fam, fahm, fehim, feh, fem, fêhim, fêhm, fêm, fihm” tên bikaranîn. Forma “fehm” nêzîktirî etîmona xwe ya zimanê jêdeynkirî ye lê mirov dikare formên kurdî “fam” yan “fêm”ê ku berbelav in, li ber çavan bigire.

Herweha bêjeyên ku ji erebî hatine deynkirin, yên wekî “resm, aql, şikl” ku ne li gor fonotaksa kurdî ne û epentez di wan da çê bûne û formên wekî “resim, aqil û şikil” ji wan peyda bûne jî di kurdî da gelek in. Di rewşeka weha da jî divê forma ku epentez tê da çê bûye bê hilibijartin. Eger bêjeyên ku ji erebî hatine girtin ne li dijî fonotaksa kurdî bin, hewce nake forma bi epentez bê tercîhkirin. Bo nimûne peyva “behs” ne li dijî fonotaksa kurdî ye lê xwedî varyantên wekî “bas, behis, bes” e ku forma epentezî “behis” jî di nav wan da heye.

3. Prensîpên Morfolojîk û Semantîk

Piştî ku amadekarîyên wekî avakirina lijneyeka zimanî, berhevkirina varyantên bêjeyan û dîyarkirina prensîpên meylên biryardana ji bo varyantan, divê mirov prensîpên morfolojîk û semantîk destnîşan bike û di biryardanê da wan li ber çavan bigire. Em dikarin van prensîpên sereke li ber çavan bigirin:

3.1. Prensîp ji bo Sînonîman

Di zimanî da hem varyantên bêjeyan hene û hem jî sînonîmên wan. Bi nimûne ji bo peyva “poz” (noise) sînonîmên wekî bêvil, kepû, difin hene. Hebûna sînonîmên bêjeyan dewlemendîya zimanî ye û divê mirov wan biparêze û ji nav wan yekê hilbijêre. Çê nabe mirov bibêje em dê ji bo zimanê standard “poz”ê hilbijêrin û bi kar bînin lê “bêvil”, “kepû” û “difin”ê hilbijêrin û bi kar neynin. Lê eger varyantên wan hebin mirov dikare ji nav varyantên wan yekê hilbijêre. Bo nimûne peyva “kepû”yê xwedî varyantên wekî “kep”, “kepi”yê ye û mirov dikare ji nav van forman yeka berbelav hilbijêre.

rewşeka weha da lazim e em wan paşgirên cuda wekî alomorf (allomorph) qebûl bikin û ji nav wan komên varyantan yekê hilibijêrin.

Xaleka din a giring jî heye ku têkildarî paşgirên “-ahî” û “-ayî”yê ye. Di kurmancîyê da paşgirên ku wekî alomorf tîk bikaranîn û ji hevalnavan navdêran çê dikin -ahî, -ayî gelekî berbelav in. Gelek bêjeyên wekî “avahî, berahî, bilindahî, birahî, bînahî, boşahî, cudahî, dijaminahî, germahî, gêjahî, girahî, gurahî, hênikahî, hêşnahî, hindikahî, kinahî, kurtahî, kutahî, kûrahî, lavahî, lezahî, mirovahî, nermahî, nizmahî, ronahî, qirêjahî, reşahî, ronikahî, sivikahî, şilahî, şînahî, şîrînahî, tengahî, tevahî, tînahî, valahî, windahî, ziwahî” xwedî varyantên bi “ayî”yê jî ne. Di van cure bêjeyan da ku hem bi paşgira “-ahî” hem jî “-ayî”ê varyant ji wan peyda bûne, mirov divê yê bi “-ahî” çê bûne hilibijêre. Ji ber ku hem bikaranîna wan berbelavtir e hem jî dema ku piştî wan paşgira îzafeyê (y)a bê dê du heb /y/ neyên bikaranîn. Bo nimûne ji dêvîla “avayîya bilind” dê “avahîya bilind” bê bikaranîn ku mimkin e di hînkirina zimanî da hêsanîyekê jî peyda bike.

Hin bêjeyên ku bi paşgirên “-(a)hî”, “-(a)yî” û “-tî” çê bûne jî hene ku forma bi paşgira “-tî” ji forma bi “-(a)hî”yê berbelavtir e. Di vanên weha da mirov dikare wekî awarte, forma bi “-tî”yê hilibijêre. Bo nimûne bêjeyên “zavâtî, zavayî, zavahî” û “aşnatî, aşnayî, aşnahî” bi vî awayî çê bûne û mirov dikare formên “zavâtî” û “aşnatî”yê hilibijêre.

Hinek kar (lêker) jî hene ku bi du paşgirên sereke çê bûne her yek ji wan xwedî gelek varyantan in. Bo nimûne karên ku bi “-tin”ê xelas dibin û karên ku bi “-andin”ê xelas dibin ji aliyê formê ve cuda ne lê manaya wan yek e. Mesela karên “kesaxtin û kesixandin, guhertin û guherandin, mijtin, mijandin”ê ji aliyê formên xwe ve ji hev cuda ne lê manaya wan yek e. Ji ber ku ji bo her formeka sereke bi wê formê ve girêdayî gelek varyant hene, dikarin bibin du komên sereke û ji bo her komekê varyant bê hilibijartin. Bo nimûne “guhartin” û “guherandin” dikarin bibin du kom û ji bo her komekê yek ji bo zimanê standard bê hilibijartin. Eger em weha bikin dê koma yekem bibe “guhartin” ku xwedî varyantên wekî “gewirtin, gohirtin, guhertin, guhortin”ê ye û koma duyem jî bibe “guharandin” ku xwedî varyantên wekî “guherandin, gewirandin, gewrandin, gorandin, guhêrandin, guhirandin, guhorandin, guhurandin, gûhûrandin”ê (Komîsyon, 2023) ye.

Wekî van nimûneyên jorîn, hin formên karan yê tîneper jî li gor herêman xwedî du formên bingehîn ên cuda ne ku hinek ji wan bi “-in”ê hinek jî bi “-îyan”ê diqedin. Bo nimûne formên karên “gerîn, kenîn, firîn”ê li hin herêmên berfireh wekî “gerîyan, kenîyan, firîyan”ê tîk bikaranîn. Loma li gor van formên sereke, ji nav varyantan divê du form bîkîrîn.

3.2.4. Eger Reha Varyantan Yek Be, Paşgirên Cuda Wergirtibin û Mana Cuda Bûbe

Bêjeyên ku rehên wan yek in lê bi paşgirên cuda bêjeyên nû ji wan çê bûne, eger bi paşgirên cuda manayên cuda ji wan peyda bûbin, lazim e ji hev bîr cudakirin, bibin komên cuda û hîlbijartina her komekê di nav xwe da pêk bê. Bo nimûne di bêjeyên “xwendevan, xwendekar, xwendewar”ê da reh yek e, lê paşgirên cuda lê zêde bûne û wan paşgiran manayên cuda çê kirine. Loma jî divê em li gor manayên cuda komên wan cuda bikin û hîlbijartina her komekê cuda cuda bikin. Mesela em dikarin “xwendekar, xandekar, xwandekar, xwîndekar, xwendekor” di manaya telebe da, bikin yek kom; bêjeyên “xwendevan, xandevan, xundevan, xwandevan, xwendevon” (Komîsyon, 2023) bi manaya kesê ku ji xwendinê hez dike û dixwîne, bikin komeka din; “xwendewar, xandewar, xwendewer, xwendewor” bi manaya kesê ku xwendinivîsîna wî heye, bikin komeka cudatir û ji nav her komekê yekê ji bo kurmancîya standard hîlbijêrin.

3.2.5. Eger Reha Varyantan Yek Be, Pêşgirên Cuda Wergirtibin û Manane Cuda Be

Karên ku rehên wan yek in lê ji ber pêşgirên cuda, du yan zêdetir formên wan ên bîngêhîn hene û li gor her formekê jî varyantên cuda ji wan peyda bûne, ji nav varyantên wan, li gor pêşgirên cuda divê formên bîngêhîn bîr bijartin. Bo nimûne “bijartin, hîlbijartin, vebijartin” ji aliyê manayê ve yek in lê formên wan cuda ne. Divê ji koma varyantên bi pêşgira “hil-”ê yek, ji koma varyantên bi pêşgira “ve-” yê yek û ji koma varyantên bêpêşgir yek bê tercîhkirin. Eger em weha bikin dê “bijartin, bijewartin, bijêrandin, bijhartin, bijirandin, bijortin, biwjartin, jibartin” bibe komek; “hîlbijartin, helbijardin, helbijartin, hîlbijêrandin, hîlbijêrtin” bibe komek; û “vebijartin, vebijortin, vejibartin, vemijartin, vewejandin, vewejartin, vewijartin, vemijartin, webijartin” bibe komeka din.

3.2.6. Varyantên Bêjeyên Lêkdayî

Bêjeyên lêkdayî yên ku xwedî varyant in di kurdî da bi gelek awayan çê dibin. Çend rewşên ku di rastnivîsînê da gelekî derdikevin pêşîya me ev in:

3.2.6.1. Bêjeyên Lêkdayî ku bi Navbergira (Interfix) “-e-”yê Çê Dibin

Di kurmancî da gelek bêjeyên wekî “jinebî, gotegot, koremar” hene ku formên wan ên wekî “jinbî, gotgot, kormar” jî hene. Bi taybetî di bêjeyên vedeng (onomatopoeia) da ev yek pir diqewime. Bi sedan bêjeyên wekî “borebor, qîjeqîj, hîqehîq, zirezir, xirexir, fîqefîq, helkehelk, wîtewît”ê hene ku hem bi navbergir hem jî bê navbergir çê dibin. Mirov dikare ji van cure peyvên lêkdayî

bi awayekî sistematîk varyantên ku bi navbergirê çê bûne hilibijêre. Ji ber ku di awayê çêbûna wan da meyleka xurt û berbelav a bikaranîna navbergirê heye.

3.2.6.2. Hevalkarên Lêkdayî yên ku bi Dîyarkera Amajenekirî “Her”ê Çê Bûne

Çendîkera “her”ê di kurmançî da bi awayekî berbelav wekî modîfîyekereka pêşnavdêrî (prenominal) tê bikaranîn û navdêran rave dike. Bo nimûne “her mirov, her dar, her xwendekar” bikaranînên bi vî awayî ne. Di van cureyên bikaranînan da divê “her” ji navdêran cuda bê nivîsîn. Dîsa berî hejmarnavan jî tê û bikaranînên wê yên wekî “her yek, her du, her sê, her çar, her sed, her sed û pêncî û heşt, her hezar û du sed û şêst û şeş”ê jî hene û dîsa divê cuda bê nivîsîn, ji ber ku di van bikaranînan da wekî dîyarkera amajenekirî (nonreferential determiner) hatîye bikaranîn. Lê *her* dema ku di bêjeyên wekî “herçend, herçiqas, herwiha, herwekî, herwisa”yê da û wekî hevalkara girêdanê (linking adverb) tê bikaranîn divê pêkve bê nivîsîn. Ji ber formên wekî “herçend, herçiqas, herwiha, herwekî, herwisa” formên leksîkalîzebûyî, ne wekî bikaranînên “her dar, her mirov, her sê”yê ne û hem ji aliyê beşên axiftinê (part of speech) hem jî semantîk ve ji hev cuda ne.

Di vî mijarê da peyva “hertim”ê rewşeka awarte ye. Lewra bêjeyeka leksîkalîzebûyî ye ku manaya “tim” û “hertim” heman e. Loma divê “ew” û “tim” jî pêkve bîn nivîsîn.

3.2.6.3. Bêjeyên Lêkdayî ku hem bi Awayê Hevalnav + Navdêr hem jî Navdêr + Hevalnav Çê Bûne

Hin bêjeyên lêkdayî di kurmançî da hene ku bi du stratejîyên cuda çê bûne ku yek bi awayê hevalnav + navdêr e, yek jî bi awayê navdêr + hevalnav e. Bo nimûne peyva “korfam”ê bi awayê hevalnav + navdêrê çê bûye û famkor jî bi awayê navdêr + hevalnavê çê bûye. Ji bo peyva korfamê varyantên wekî “korfem, korefam, korefem, kurefem, kûrefem, korfem, kwîrfem”ê û ji bo peyva famkorê jî varyantên wekî “fehmkor, femkor, fêmkor”ê peyda bûne. Di rewşên weha da mirov dikare evana bike yek kom û yekê ji nav wan hilibijêre. Ew form jî wekî meyl, divê ew varyant be ku bi awayê hevalnav + navdêrê çê bûbe lê ne bi awayê navdêr + hevalnavê. Ji ber ku di kurmançî da, wekî meyl, frazeka ku ji navdêr û hevalnavê pêk tê, dema ku leksîkalîze dibe û dibe lêkdayî û peyvrêziya wê (word order) bi awayê hevalnav + navdêrê ye. Yanî eger varyantên bêjeyeka lêkdayî yên wekî “avgerm, avgermk, germav, germaw, germov” derkevin pêşîya me, mimkun e ku em ji nav formên “germav, germaw, germov”ê hilibijartinekê bikin.

Helbet bêjeyên ku bi tenê awayê wan ê navdêr + hevalnav hene lê awayê wan ê hevalnav + navdêr nînin jî di kurmançîyê da hene. Bo nimûne bêjeyên

“serxweş, serhişk, sermezin, çavbirçî, çavteng, dilxweş, porsor, porkej” bi awayê “xweşser, hişkser, mezinsor, birçîçav, tengçav, xweşdil, sorpor, kejpör” peyda nabin di kurmancîyê da. Lê qesta me ew bêjeyên wekî “xweşhal” û “halxweş”ê ne ku du formên wan hene.

3.2.6.4. Bêjeyên Lêkdayî ku bi “Qas”ê Çê Bûne

Gelek bêjeyên ku bi “qas”ê çê bûne û bûne formên leksîkalîze di kurmancî da hene. Ev bêje jî xwedî gelek varyantan in. Bo nimûne peyva “çiqas”ê li gor herêm û devokên cuda xwedî varyantên wekî “çiqqa, çiqes, çiqeys, çiqeyse, çiqo, çiqos, çiqwas, çuqas”, peyva “evqas”ê xwedî varyantên wekî “aqas, efqa, efqas, ev qas, ev qeys, evqa, evqeys, evqeyse, hevqas, evqo, evqos, hevqo, hevqos” û peyva “ewqas”ê xwedî varyantên wekî “aqa, aqas, awqa, awqas, ewqa, ew qas, ew qeys, ewqa, ewqeys, ewqeyse, haqas, hefqa, heqas, heqos, heqo, hewqa, hew qas, hewqas, hilqeys, hilqeyse, weqas, weqes, wiqas”ê ye. Di bêjeyên lêkdayî yên wekî “çiqas, evqas, ewqas”ê da ji ber ku leksîkalîzasyon çê bûye, divê em wan pêkve binivîsîn.

3.2.6.5. Bêjeyên Lêkdayî ku bi Gihaneka “û”yê Çê Bûne

Gelek bêjeyên lêkdayî hene ku bi gihaneka “û”yê çê bûne. Di van cure bêjeyan da divê mirov rewşa leksîkalîzebûna wan li ber çavan bigire û li gor wê pêkve yan jî cuda binivîse. Bo nimûne “bejnûbal, çûnûhatin, danûstandin, derûdor, dorûber, dûrûdirêj, ferûfol, halûhewal, hayûbay, kesûkûs, navûnûç, qirûqal, qirûqal” formên leksîkalîzebûyî ne. Lê bikaranînên dam û dezgeh, misk û ember”, “nas û dost” û hwd ne formên leksîkalîzebûyî ne.

Encam

Ferhenga ortografîk yek ji karên kodîfikasyona zimanî ye ku ji bo standardîzasyona zimanekî gelekî giring e. Ev kar bi qasî giringbûna xwe jî karekî pisporane ye û giring e ku bi rê û rêbazên rast bê kirin. Berî ku karekî weha bê kirin divê di destpêkê da lijneyeka zimanî ku ji pisporan pêk tê bê avakirin. Piştî ku lijneyeka xwedî lîyaqet bê avakirin divê varyantên bêjeyan bîn tesbîtîkirin û berhevîkirin. Ji ber ku zimanekî mîna kurdî di sed û pêncî salên dawî da ji statu û otorîteyêkê bêpar maye, zimanekî standard çê nebûye û gelek varyantên bêjeyan parastî mane.

Helbet di kurmancî da jî wekî her zimanî gelek herêmên zimanî, jêrdîyalekt û devok hene û bi vê yekê ve girêdayî gelek varyantên bêjeyan hene. Ev varyant wekî me li jor jî dît ji aliyê fonolojîk, morfolojîk û semantîk ve gelek taybetmendiyên cihê li xwe digirin. Loma jî divê rewşa wan ya fonolojîk, morfolojîk û semantîk li ber çavan bê girtin û hin meyl û prensîp bîn dîyarkirin. Ji bo tesbîtîkirina prensîpên meylên biryardanê divê berbelavî, hevbeşbûna

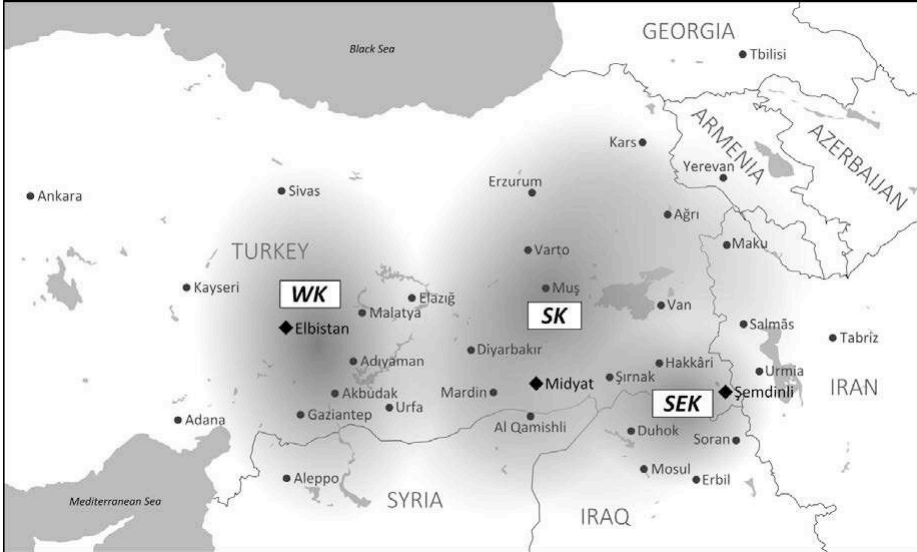
navbera dîyalektan, formên zimanê jêdeynkirî û formên kurdîbûyî li ber çavan bîn girtin.

Piştî ku prensîpên meylên biryardanê ji bo ferhenga ortografîk bîn tesbîtkirin, prosesa hilbijartina varyantekê ji nav varyantan ji bo zimanê standard, dikare dest pê bike. Di vê qonaxê da giring e ku mirov ne ji nav sînonîmên bêjeyan lê ji nav varyantan hilbijartinê bike. Ev yek ji bo parastina dewlemendîya zimanê gelekî giring e. Biryardana li ser bêjeyên ku bi pêşgir û paşgiran hatine darêjtin jî karekî zehmet e. Divê rewşa wan a semantîk li ber çavan bê girtin û biryar li gor wê bîn dayîn.

Çavkanî /References

- Altuğ, H. (2019). *Rastnivîsina Kurdî (Kurmancî) Kürtçe İmla Kılavuzu*. Ankara: Sîtav.
- Aydogan, M. (2012). *Rêbera Rastnivîsînê*. Stenbol: Rûpel.
- Baran, B. (2018). *Rêzimana Kurmancî*. İstanbul: Wardoz.
- Emînê Evdal (1958). *Xebnema Kurdîye Rastnivîsandinê*. Yêrêvan: Akademîya Ulmî ya R'SS Ermenîstanê Înstîtûta Tarîqê.
- Haco, Z. (?) *Bipêşveçûna dîrokî ya zimanê kurdî û hin taybetmendiyên wî yên xweser*. di Konferansa li ser Zimanê Kurdî da. Koln: Weşanên Komkar r. 45-61.
- Haig, G. & Öpengin, E (2015). *Kurmanji Kurdish in Turkey: structure, varieties, and status* in in: Bulut, Christiane (ed.) *Linguistic Minorities in Turkey and Turkic speaking minorities of the peripheries*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Haugen, E. (1966), *Language Conflict and Language Planning, The Case of Modern Norwegian*. Massachusetts:Harvard University Press.
- Komîsyon (2023). *Ferhenga Rastnivîsînê*, Weqfa Mezopotamyayê (xebata çapnebûyî)
- Kreyenbroek, P. G. (2005). *On the Kurdish language, in The Kurds A Contemporary Overview*. Taylor & Francis e-Library.
- Malmîsanij, M. (2012). *Ji bo Rastnivîsînê Ferhenga Kurdî (Kurmancî)-Tirkî*. İstanbul: Rûpel
- Muhammed, H. (2015). *Parvekirina devokên kurmanc,* wergirtin ji: <https://zimannas.wordpress.com/2015/07/06/parvekirina-devoken-kurmanci/> (02.10.2023).
- Öpengin, E & Haig, G. (2014). Regional variation in Kurmanji: a preliminary classification of dialects, *Kurdish Studies* 3(143-176).
- Tan, S. (2015). *Rêzimana Kurmancî*. Stenbol: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Zêrevan, A. (1997). *Bingehên Rastnivîsandina Kurdîyê*. Stockholm: Nefel.

Pêvek 1: Nexşeya sê dîyalektên kurmancî (Öpengin&Haig, 2015, r. 37)

Extended Abstract

The orthographic dictionary is very important for the standardization of a language. In this article, we have focused on the principles of preparing an orthographic dictionary. We have discussed some principles and made some suggestions.

The task of preparing an orthographic dictionary is a difficult task and should be done by professionals. Before the dictionary work begins, there are some tasks to be done. First of all, a language board should be formed, which consists of experts. This expert should mainly consist of linguists, but Kurdish literature and folklore experts should be included. After a competent board is formed, word variants should be identified and collected. Because a language like Kurdish has been deprived of status and authority in the last hundred and fifty years, a standard language has not been created and many variants of words have been preserved. The language board, which works as a language authority, must choose one of the word variants for the standard Kurdish language. The work of choosing variants is the work of codification. In Kurmanji, like any language, there are many linguistic regions, subdialects and accents, and there are many variants of words related to this. In this work, we have discussed three broad linguistic regions for Kurmanji, which differ from each other in terms of linguistic features. There are many synonyms and variants of words in these three different regions. These variants have some different characteristics from the phonological, morphological and semantic aspects. That is why their phonological, morphological and semantic situation should be taken into account and words should be selected according to those characteristics.

When decisions are made, the prevalence of words, commonalities between dialects, borrowed language forms and Kurdized forms should be taken into consideration. After these main principles, phonological, morphological and semantic principles should be defined. It is important that one should not choose among the synonyms of the words but choose among the variants. This is very important for the preservation of linguistic richness.

Some variants of words are simple, some are complex and some are complex words. Principles must be defined for each group. In determining the principles, their semantic status should also be taken into consideration. In this work, we have made some suggestions according to the different conditions and characteristics of the variants.

Xebatên Weqfa Mezopotamyayê di Çarçoveya Plankirina Zimanî de

Studies of The Mesopotamia Foundation in The
Context of Language Planning

Cemil GÜNEŞ

Cemil Güneş | <https://orcid.org/0000-0001-6132-4373> | dilken1308@gmail.com
Ministry of National Education, Diyarbakır & PhD. Candidate at Mardin Artuklu
University, Department of Kurdish Language and Culture, Mardin, Türkiye

Citation:

Güneş, C. (2023). Xebatên Weqfa Mezopotamyayê di Çarçoveya Plankirina Zimanî de. Nubihar Akademî 20, 51-72. DOI: <https://doi.org/10.55253/2023.nubihar.1357329>.

Submission Date	08.09.2023
Acceptance Date	18.11.2023
Publication Date	30.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.
Complaints	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Puxte

Ev xebat bi piranî ji çarçoveya plankirina zimanî pêk tê. Plankirina zimanî dibe ku ji bo gelek armancên cuda pêk were. Yek ji wan armancan jî standardîzasyona zimanan e. Plankirina zimanî ya ji bo armanca standardîzasyonê ji xebatên sereke yên mîna plankirina korpûs, plankirina statu û plankirina wergirtinê pêk tê. Xebatên plankirina zimanî dibe ku ji aliyê kesan yan jî ji aliyê sazîyan ve bînin kirin. Mijara vê lêkolînê jî xebatên Weqfa Mezopotamyayê ne ku di çarçoveya plankirina zimanî de hatine kirin. Ev xebat ji destpêkê û sê beşan pêk tê. Di beşa yekem de paşxaneya teorîk ya plansazîya zimanî hatîye dayîn. Di beşa duyem de paşxaneya plansazîya kurdiya kurmancî bi kurtasî hatîye dayîn û di beşa sêyem de jî kar û xebatên Weqfa Mezopotamyayê di çarçoveya plansazîya zimanî de hatîye nasandin û nirxandin. Ji bo ku em vê xebatê bikin me sûd ji xebatên lîteraturê wergirt û me hevdiştin bi avakar, dilxwaz rêveber û koordînatorekê Weqfa Mezopotamyayê re kir.

Peyvên Sereke

Plansazîya zimanî, korpûs, statu, wergirtin, Weqfa Mezopotamyayê.

Abstract

This work is mostly done in the context of language planning. Language planning can be done for many different purposes. One of the goals is the standardization of languages. Language planning for the purpose of standardization consists of major activities such as corpus planning, status planning and acquisition planning. Language planning activities may be done by individuals or by institutions. The subject of this research is the Mesopotamia Foundation's language planning activities. This work consists of an introduction and three parts. In the first part, the theoretical background of language planning is given. In the second part, the background of Kurmanji Kurdish planning is given briefly, and in the third part, the work and activities of the Mesopotamia Foundation in the context of language planning are introduced and evaluated. In order to do this work, we benefited from literature and interviews were held with the founder, manager, volunteer and coordinator of the Mesopotamia Foundation.

Keywords

Language planning, corpus planning, status planning, acquisition planning, Mesopotamia Foundation.

Destpêk

Civak, tevgerên çînî û dewletên ku bi hêza zimên dizanin, ziman û xebatên zimên ji bo armancên xwe bi kar anîne. Ji bo ku ev armanc bi awayekî serkeftî bi cih were pêdivî bi planekê heye. Robert Cooper jî dîyar dike ku plankirina zimanî dibe ku ji bo armancên curbicur be. Ev dibe ku ji bo xebateke femînîst, dibe ku ji bo vejandina zimanekî yan jî berbelavkirina xwendewarîya zimanekî be. Di vir de hin pirsên mîna “kî, çî, ji bo çî, ji bo kê û çawa” nexşerêya plankirina zimanî dîyar dike. Bersiva van pirsan jî bûye sebaba ku binbeşên plankirina zimanî yên mîna plankirina korpûsê (corpus planning), plankirina statuyê statu (status planning) û plankirina wergirtinê (acquisition planning) derkeve holê (Cooper, 1989)

Yek ji sazîyên ku ji avabûna xwe heta niha xebatên xwe di çarçoveya plankirina zimanî de dike Weqfa Mezopotamyayê ye. Weqfa Mezopotamyayê¹ di sala 2013an de bi armanca avakirina zanîngeheke pîrziyan bi piştgirîya gelek zanyar, nivîskar, akademîsyen û sîyasetmedaran li Amedê ava bûye. Lê ji ber rewşa polîtîk ya li Tirkîyeyê ev armanc bi cih nehatîye û Weqfê jî berê xwe daye xebatên zimanî. Ji roja ewil ya avabûna xwe ve, ji alîyê Weqfê ve di çarçoveya plankirina zimanî de gelek xebatên giring yên plankirina korpûs, plankirina û plankirina wergirtinê hatine kirin.

Mijara vê gotarê xebatên Weqfê ne ku di çarçoveya plankirina zimanî de ne. Em ê hewl bidin ku xebatên Weqfê di çarçoveya xebatên korpûs, statu û wergirtinê de bidin nasîn û herweha binirxînin. Armanca vê xebatê di çarçoveya plankirina zimanî de zelalkirina giringîya xebatên sazîyeke zimanî ye. Ev xebat ji sê beşên sereke pêk tê. Beşa yekem derheqê plankirina zimanî de ye ku nîqaşek teorîk hatîye kirin. Di beşa duyem de danasîna paşxaneya plankirina kurdîya kurmancî hatîye kirin. Beşa sêyem jî ji bo danasîn û nirxandina xebatên Weqfê hatîye veqetîn. Ji bo vê xebatê bi B1M², M2M³, S3M⁴ û TM⁴⁵ re derheqê armanc, kar û xebatên Weqfê de hevdîtin hatine kirin. Ev hevdîtin bi rêya formekê pêk hatîye ku ji pênc pirsan pêk tê. Herweha ji xeynî forma hevdîtinê ji malpera Weqfê ya fermî jî hin agahî hatine bidestxistin. Agahîyên ku hatine bidestxistin, di çarçoveya plankirina zimanî de hatine sinifandin û nirxandin.

¹ Ji niha û şûn de em ê bi kurtasî “Weqî” bi kar bînin.

² Rêveberê Weqfa Mezopotamyayê

³ Koordînatore Akademîkê Weqfa Mezopotamyayê

⁴ Yek ji avakere Weqfa Mezopotamyayê

⁵ Akademîsyen û dildarê Weqfa Mezopotamyayê

1. Plansaziya Zimanî di Paşxaneya Dîrokî de

Li ser rûyê cîhanê 6900 ziman hene û ev ziman li 200 welatên cîhanê tên axaftin. Em dikarin bibêjin li ser rûyê cîhanê ji hejmara welatên cîhanê 30 carî zêdetir ziman hene û ev jî tê wê maneyê ku hema hema li hemû welatên cîhanê pîrzimanî hene. Hin ji van zimanan dibe ku ji aliyê fermî ve neyên qebûl kirin lê nayê wê maneyê ku ew ziman tune ne. Tenê neh ji van zimanên mîna îngilîzî, ispanyolî, çînî, erebî, hîndî, rûsî, japonî, bengalî, portekîzî ji aliyê zêdetirî 100 milyon însanî ve tên axaftin. Ev jî dibe ji sedî 50 nifûsa cîhanê (Romaine, 2013, r. 448). Hin ji van axiverên van zimanan, ji nifûsa zimanan zêdetir e. Ev jî tê maneya ku ev ziman li ser rûyê cîhanê ji ber gelek sebebên cuda û bi awayekî zêde berbelav bûye. Yek ji wan zimanên ku li ser rûyê cîhanê pir zêde belav dibe îngilîzî ye.

Di deh salên dawî yê nêzî salên 2000î de berbelavbûna îngilîzî û zimanên din yê cîhanê zêdetir dibû û ev berbelavbûn ji bo hebûna zimanên din xetereyek bû. Ev berbelavbûna zêde, bû seba ku civakên zimanî xwe zêdetir bidin ber plankirin û polîtîkayên zimanî (Hornberger, 2006, r. 24). Ronayî Onen jî dîyar dike ku kes yan komên ku li ser plankirina zimanî dixebitin li hember siyaseta asîmîlatîf a dewletan siyaseteke nû pêşniyar dikin an jî ji bo vejandina zimanên bi xetereya wendabûnê re rû bi rû mane, nexşerêyekê didin ber xwe (Onen, 2021, r. 31). Di vir de dibe ku ev xebatên plankirina zimanî ji aliyê kesan ve jî bîr kirin û dibe ku ji aliyê sazîyên dewletan ve jî bîr kirin. Ne rast e ku mirov plankirina zimanî tenê bi sazîyên dewletî bi sînor bikin çûnkî xebatên Ben Yahudayî yê li Filîstînê, yê Sturî li Slovekyayê, yê Aavî li Estonyayê xebatên şexsî yê plankirina zimanî ne (Cooper, 1989, r. 31). Ji xeynî sazîyên dewletî û şexsan, dibe ku komek yan jî sazîyeye sîvîl jî xebatên plankirina zimanî bi rê ve bibe. Xebatên sazîyên mîna *Academia Française* (Cooper, 2013), *Komeleya Xwendekaran a Hêvî* (Kurt, 2021), *TZP Kurdî* (Onen, 2021) ji bo plankirina zimanî xebat kirine.

Helbet plankirina zimanî dibe ku ji bo armancên cuda were kirin lê endîşeya mezin ya plankirina zimanî hînkirin û geşkirina zimên e (Hornberger, 2006, r. 24). Ji ber gelek aliyên plansaziya zimanî, pênaseyên cuda hatine kirin. Ev pênaseyên cuda, bûye seba wê nîqaşa ku wê ji bo vê rewşê kîjan term bê bikaranîn. Li gorî ku Cooper (1989, 29) vediguhezîne ji bo vê rewşê termên mîna *endazyarîya zimanî* (language engineering), *pêşvebirin* yan jî *sererastkirina zimanî* (language development or language regulation), *polîtîkaya zimanî* (language policy), *birêvebirina zimanî* (language management) hatine bikaranîn. Ji cudahiya van terman jî dîyar dibe ku gelek aliyên plansaziya zimanî hene. Wek ku Şehmus Kurt di xebata xwe de (2021, 17) jî dîyar dike ku gelek armancên plankirina zimanî hene ango ev plankirin bi tenê ji standardîzasyona zimanî pêk nayê. Çiqas jê re plankirin bê gotin jî Kurt

(2021) dîyar dike ku ev kar hewce nake ku plankirî be. Herweha Harold Schiffman (1996; 2006) dîyar dike ku ber kodên çanda zimanî, dibe ku ev planeke “ne nivîskî, bi dizî, fiilî, nefermî” be.

Plankirina zimanî bi sedan sal in heye lê ev term bi awayekî akademîk cara ewilî ji aliyê Einar Haugen ve hatîye bikaranîn. Haugen (1959) bi van gotinan qala plansazîya zimanî dike: “Wexta ku qala plankirina zimanî tê kirin, amadekirina ferheng, rêbera rastnivîsînê û rêziman tê hişê min. Ev jî ji bo axiveran û nivîskaran tên amadekirin.” (Vgz. Hornberger, 2006, r. 26). Haugen (1959) di vê gotara xwe de dozdeh pênaseyên cuda yê plankirina zimanî dane. Ji ber ku gelek aliyên plankirina zimanî hene, li dora van pênaseyan dîyar kirîye ku plankirina zimanî bi van pirsan ava dibe: Kî, çi, ji bo kê, ji bo çi û çawa dike (Cooper, 1989, r. 29-31). Ev pirs jî kategorîyên sereke yê plankirina zimanî derdixin holê. Ev kategorî jî plankirina korpûsê, plankirina statuyê û plankirina wergirtinê ye. Plankirina Korpûsê û plankirina statuyê cara ewilî ji aliyê Heinz Kloss (1969) ve hatîye bikaranîn û plankirina wergirtinê jî cara ewilî ji aliyê Robert Cooper ve hatîye bikaranîn (vgz. Hornberger, 2006, r. 27).

1.1. Plansazîya Statuyê

Çawa ku di nav pêvajoyê de ziman diguhere, fonksiyonên zimanan ên ku xizmeta gelan dikin jî diguherin. Derbasbûna zimanên ewrûpî ji zimanê latînî, berbelavbûna erebî di nav gelên afrîkî de ji vê guherînê re mînakên baş in (Cooper, 1989, r. 99). Herweha fransîzî ji vêya re mînakek baş e çunkî fransîzî di mîtolojîyê de gelekî dihat bikaranîn û ji ber vê yekê jî bû zimanê neteweyî ye Fransayê (Ricento, 2006a, r. 5). Gelek sebebên mîna huner, dîn, aborî û hwd bûne sebeb ku zimanê civakê biguhere. Helbet plankirî yan jî ne plankirî, ev tev encamên xebatên plankirina zimanî ne.

Plankirina statuya zimanî ew hewldan e ku fonksiyonên xwendewarîyê yê di nav civakên axiver de dîyar dike (Hornberger, 2006, r. 28). Çunkî bi piranî plankirina zimanî bi plankirina statuya zimanekî dest pê dike û pêdivîya plankirina statuyê, bi xebatên korpûsê çê dibe û ev bi hev re diçin. Ev statuyê dike ku di nav qadên cuda yê mîna dîn, perwerde, teknoloji, medya û aborîyê de be. Fishman (2004) jî dîyar dike ku plankirina korpûsê û statuyê wek du rûyên madalyonekê ne. Ango em dikarin bibêjin ji van yek bêyî ya din, kêm dimîne. Herweha Fishman (2006) jî dîyar dike ku bêyî kulîyateke têt û tijî zehmet e ku mirov li qadên cuda statuya zimanekî bilind bike.

Gelek armancên plankirina statuyê hene. Ev armancên cuda ji aliyê zimannasên cuda ve bi awayên cuda hatine dîyarkirin. Çend ji wan ev in; fermîkirin (officialization) Cooper (1989), neteweyîkirin (nationalization) Heath (1985), qedexekirin (proscription) Kloss (1968) (vgz. Hornberger, 2006,

r. 31-32). Juan Cobarrubias (1983) ji dîyar dike ku armanca plankirina statuyê, di nav hikumet û zimanên din de dîyarkirina cihê zimanekî ye. Ango cihê ku ziman lê ye statuya zimên dîyar dike. Di van armancên dîyarkirî de, xebata Stewart (1968) bi awayekî berfireh e ku di deh xalên cuda de fonksiyonên zimên dîyar dîyar dike (vgz. Cooper, 1989).

Di gava ewil de ya giring *fermîyet* (officialization) e ku statuya zimanan bilindtir dike. Ya din *bajar* (provincial) e. Heke li temama welatekî nebe jî, zimanek dibe ku li bajarekî yan jî li heremekê xwedî statuyeye fermî be (Cooper, 1989, r. 100-104). Statuya fermî ligel ku ewqas giring û fonksiyoneke baş be jî niha rewşa zimanî ya cihanê pir cuda ye. Romaine dîyar dike ku bi tenê ji sedî 4ê zimanên cihanê xwedî statuyeye fermî ne. Herweha bi tenê ji sedî 10ê zimanên cihanê di perwerdeyê de tîk bikaranîn (2013, 449).

Xala din *ragihandina berfireh* (wider communication) e. Ango ji bo ku zimanek bibe xwedî statuyeye bilind, hewce ye ku ji aliyê gelek kesan ve û li cihêkî berfireh ji bo ragihandinê bê bikaranîn. Ev xal bi piranî ji bo wan zimanan e ku ne xwedî statuyeye fermî ne. Ya giring ew e ku ziman bêyî ku xwedî statuyeye fermî be jî, bi awayekî berfireh bê bikaranîn (Cooper, 1989: 104). Ev hînekî bi komên axiveran re jî têkildar e. Çûnkî xaleke din ya ku ji bo fonksiyonên zimên hatiye dîyarkirin *kom* (group) e (Cooper, 1989). Ango dikare bê gotin ku ji bo ragihandineke berfireh pêk were, hewce ye ku zimanek di nav koman de berbelav bibe. Ev kom dibe ku cemeateke dînî be, dibe ku çîneke di nav civakê de be.

Xala din *navneteweyîbûn* (international) e. Bikaranîna zimanekî di qada navneteweyî de prestîja zimanekî gelekî bilind dike. Xala din *sermaye* (capital) ye anga divê zimanek di sermayeyê de, di aborîya wî welatî de bê bikaranîn ku ziman di nav civakê de zindî be. Xala din jî *mijara dibistanê* (school subject) ye ku divê ziman di nav bernameyên dersan de wek mijar cih bigire. Xalên din jî *perwerde* (educational), *edebîyat* (literary) û *dîn* (religious) e. Ziman di van qadan de çiqas bê bikaranîn, statuya wî jî ewqas bilindtir dibe (Cooper, 1989, r. 106-117). Ev planên ku di van qadan de tîk kirin, zimanan ji aliyê civakî û sîyasî ve ji nû ve saz dike (Deumert, 2000, r. 384-418, vgz. Onen, 2020). Ev jinûvesazkirin cihê zimanan ya di nav civakê de ji nû ve dîyar dike û herweha zimên di qadên cuda de fonksiyonel dike.

Fishman di xebata xwe ya bi navê *vgz.erandina guherîna zimên* (reversing language shift) de ku ji bo zimanên di xetereyê de ye, pîvanekê datîne ku jê re dibêje Pîveka Cihguherîna di Nav Nifşan de ya Astbiast (The Graded Intergenerational Dislocation Scale). Fishman vê xebata xwe wek perçeyeye plankirina statuyê dibîne. Vê xebata xwe di du astên sereke yê bi navê 'duzimanîkirina civakê' û 'xelasîya ji duzimanîyê' de dide. Her astek jî çar gavan pêk tê û di heşt xalan de pîveka xwe dîyar dike. Bi van gavan hewl dide ku

statuya zimên di qadên cuda yên mîna civak, perwerde, medya û aborîyê de bilind bike (Fishman, 2006, r. 311-328). Ji ber ku meseleya duzimanîyê rewşeke kompleks e, dibe ku di wir de hin pirsên din derkevin holê çunkî Mehmet Yonat (2023, r. 31) di xebata xwe de dîyar dike ku xebatên duzimanîyê divê bi baldarîyê mezînin ve bêne kirin. Kontaktên zimanî yên ku sedema rewşên duzimanîyê yên bêemsal in, dibin sedep ku di asta şexsî û civatî de rewşên bêemsal ên duzimanîyê derkevin holê. Ev rewşên kompleks û bêamsal jî dibe ku pîrsgirkên din derxe holê lê helbet ev dibe nîqaşa mijareke din ya plansazîya zimanî.

Em ji vê xebata Fishman (2006) dibînin ku plankirina zimanî bi çî awayî tê kirin bila bê kirin, ev bi fikreke bilindkirina statuya zimên dest pê dike. Em ê vê nêzîkatîyê di nirxandina plankirina korpûs û wergirtinê de zelaltir bikin. Lê em dikarin bibêjin piştî ku biryara plankirina statuyê hat dayîn êdî pêdivî bi hin xebatên korpûsê çê dibe. Ev xebatên korpûsê jî ji bo nivîsê materyal, rê û rêbazên nivîsînê û qadên nû yên zimanî ne. Ev pêdivî jî di nav pêvajoyên plankirina zimanî de plankirina korpûsê ye. Em ê niha li ser plankirina korpûsê û têkilîya wê bi plankirina statuyê re binirxînin.

1.2. Plansazîya Korpûsê

Cooper xebatên plansazîya zimanî û mîmarîyê dişibîne hevdu. Cooper dîyar dike, wexta ku avahîyek çê dibe pêdivî bi mîmaran heye û ev mîmar projeyên xwe li gorî daxwaza mirovan û li gorî derfetên heyî û şert û mercên cihê projeyê çê dikin. Di xebatên zimanî de jî heman tişt hene û ev ji bo ku biryarên statuya plankirinê bi cih bên û zimanek ji bo ragihandinê tê hilibijartin, pêdivî bi plankirina korpûsê heye (Cooper, 1989, r. 122-123). Ev plankirin wek xebatên bîngêhîn yên zimanî ne. Ji bo plankirina korpûsê pênasayên cuda hebin jî çarçove û armanca wê gelekî zelal e. Plankirina korpûsê ew hewldanên sererastkirinê awa û avaniyên zimanê nivîskî ne (Hornberger, 2006, r. 28). Ev plankirin bi piranî ji bo zimanê nivîskî ye. Ji bo zimanê nivîskî pergela tê avakirin, xebatên îmlayê tên kirin, qeîdeyên rêzimanê tên danîn û ji bo qadên nû yên zimanî termên nû tên çêkirin (Kaplan û Baldauf, 1997, 38). Fishman jî dîyar dike ku ev xebatên ku li ser zimên çê dibin bi piranî li gorî 'cîhana berê' angoyê li gorî xebatên kal û pîranî tên çêkirin (Fishman, 2006, r. 315). Di van xebatan de ya giring bikaranîna wan tiştan e ku hatine çêkirin yan jî hatine sererastkirin. Cooper jî dîyar dike ku planker dikarin li ser pergalekê bixebitin ku hînbûn û bikaranîna wê hêsan, nivîsa wê ekonomîk, sepandina wê erzan be. Ev reformên ku di zimên de tên kirin dibe ku ji alîyê gel ve bi awayekî xweş an jî bi awayekî nexweş jî bên dîtin (Cooper, 1989, r. 122).

Xebatên ku di çarçoveya plankirina korpûsê de tînin kirin her çiqas bi pergala nivîsê re têkildar be jî, her yek ji wan xebatan di kategoriyên cuda de û ji bo armancên cuda tînin kirin. Kategorîzasyona herî kevn ji aliyê Ferguson (1968) ve tînin kirin ku ew jî wek standardîzasyona korpûsê, grafîzasyon (graphization) û modernîzasyon (modernization) ye. Salîh Akin jî xwe dispêre xebatên Einar Haugen (1983) û di xebata xwe de xebatên korpûsê bi du kategoriyên sereke bi nav dike ku yek jê kodkirin (codification) û ya din jî lêhûrbûn (elaboration) e. Kodkirin ji grafîzasyon, rêziman (grammatication), ferheng (lexicalisation) pêk tînin. Lêhûrbûn jî ji modernîzasyon û pêşvebirina şiklî (stylistic development) pêk tînin (Akin, 2018, r. 189). Cooper jî dîyar dike ku sinifandina klasîk ya plankirina korpûsê grafîzasyon, standardîzasyon (standardization) û modernîzasyon e. Lê du kategoriyên mîna kodîfîkasyon û hûrgulîkirin (elaboration) jî hene û ev kategoriyên nû jî di bin standardîzasyon û modernîzasyonê de tînin dayîn (Cooper, 1989, r. 125).

Di plankirina korpûsê de xala sereke û ya pêşîn grafîzasyon e. Ferguson dîyar dike ku piştî axaftinê di zimên de xala herî giring nivîsîn e. Ji ber ku her tiştê ku tînin axaftin li gorî nivîsê sistematîze nabe, hewce ye ku li gorî zimên pergaleke nivîsînê bê avakirin (Ferguson, 1968, r. 42). Li gorî Cooper grafîzasyon bi du awayan çê dibe. Yek jê bi nêzîkatîya psîkolînguîstîk e. Di vê nêzîkatîyê de li ser hêsanbûna pergala nivîsê û hînbûna hêsan disekine. Nêzîkatîya din jî sosyolînguîstîk e ku di vê nêzîkatîyê de rewşa civakê ya ji aliyê polîtîk, dînî, aborî û çandî ve li ber çavan tînin girtin (Cooper, 1989, r. 126-130).

Danîna pergala nivîsê, ne tenê bi teknîkê re têkildar e. Bandora faktorên civakî ya li ser pergala nivîsê ji bandorên teknîkî zêdetir e. Çunkî çawa ku teknîk pêdivî be, hewce ye ku antropolog, psîkolog, sîyasetmedar, civaknas û zimannas jî di van xebatan de cih bigirin (Cooper, 1989). Herweha Gary Keller li hember nêrîna xebatên teknîkî yê xebatên korpûsê derdikeve û dîyar dike ku xebatên teknîkî bi tenê ne bes e, ji ber vê yekê xebatên civakî û sosyolînguîstîk jî di vir de roleke giring dilîzin (Keller, 1983, r. 257). Di pergala nivîsê de mijareke giring jî rewşa zimanî ya civakê ye. Cooper (1989) dîyar dike ku wexta ku pergala nivîsê hat danîn, divê planker bala xwe bidin li ser zimanê duyem yê wan civakan. Ev jî bi pergaleke hevpar yan jî nêzî hev ji aliyê xwendewarîyê ve avantajêke mezin dide wê civakê.

Di plankirina korpûsê de xala din a giring standardîzasyon e. Standardîzasyona zimanî danîna normên dîyarkirî ne. Ev norm bi piranî ji bo nivîsê ne lê helbet piştî wextekê axaftin jî di bin bandora wê de dimîne. Charles Ferguson dîyar dike ku standardîzasyon ew pêvajoya qebûlkirina cureyekî zimanekî ye ku normên wê bi awayekî baş hatine danîn (Ferguson, 1996: 43). Standartkirina amûrên pîvanê ji bo mirovahîyê çiqas giring be, standartkirina zimên jî ewqas giring e (Cooper, 1989, r. 131). Standardîzasyona zimên

dîyarkirina normên nivîskî yên zimanan e. Di vir de ew hewldan heye ku cudahîyên nivîsê ji holê bên rakirin (Hornberger, 2006, r. 31). Yekrûkirina normên nivîskî piştî wextekê bandora xwe li ser zimanê devkî jî dike û rasterast ragihandin di bin bandora van xebatan de dimîne (Ferguson ve Gumperz, 1960). Li ser têkilîya standardîzasyonê zimanê axaftinê û nivîsê Laure Boulden (2007, 55) wisa dibêje: “Dibe ku zimanê axaftinê û nivîsînê ji hev cuda bin. Lê divê neyê jibîrkirin ku ew tiştê ku zimên diparêze nivîsê û ziman bi vî awayî mayinde dibe.

Diyarkirina normên nivîskî, kodîfikasyonê norman a bi awayekî eşkere ye. Ev carinan nasandina nivîsê, berfirehkirina ferhengê û hilbijartina (selection) zimanekî ye (Ferguson, 1996, r. 42). Jixwe kodîfikasyon zelalkirina pîvanên nivîsê ye. Rêbera rastnivîsînê, ferhengên rastnivîsînê, xebatên rêzimanî di nav kategorîya kodîfikasyonê de çê dibin. Jixwe taybetîyên bingehîn yên standardîzasyonê jî ev in. Ji bo vgz.uhestina zimên a ji aliyên zarokan ve jî ev pêvajoyeke giring e. Ev pêvajo bi xebatên dûvedirêj çê dibin û paşê tîn belavkirin (Cooper, 1989, r. 131-142).

Modernîzasyon jî çêkirina terman a ji bo qadên nû ye. Kategorîya dawî ya Ferguson (1968) e. Di zimanekî de pêdivî bi qadeke nû çê dibe û ji bo berbelavkirina xwendewarîya wî zimanî termên nû tîn çêkirin (Hornberger, 2006, r. 30). Ev qad dibe ku hiqûq, perwerde, dermansazî, teknoloji, tenduristî û qadên nû yên modern bin. Heke ev çê nebe, plankerên zimanan dibe ku neçar bimînin termên vê qadê ji zimanên din wergirin lê ev jî ji bo pêşveçûna zimanekî astengek e. Jixwe Cooper van xebatan dispêre moderbûna zimanan û zêdebûna pêdivîyên civakê (Cooper, 1989, r. 145).

Kar û xebatên ku ji bo standardîzasyonê tîn kirin, ji bo plankirina zimanî xebatên gelek giring in. Çunkî ev xebat ji bo xurtkirinê û berdewamîya zimanê nivîskî gelekî giring in. Ji bo ku sîd ji van xebatan bê wergirtin, pêdivî bi tetbîqa van xebatan heye. Yek kategorîya Haugen jî sepandin (implementation) e. Kes yan jî sazîyên ku van berhemên standardîzasyonê amade dikin hewce ye ku xebatên xwe di qadên cuda yên mîna perwerde, medya, weşangerîyê de tetbîq bikin (Cobarrubias, 1983, r. 4).

1.3. Plansazîya Wergirtinê

Plansazîya wergirtinê ji aliyê Cooper (1989) ve li xebatên plansazîya zimanî hatiye zêdekirin. Cooper wisa diyar dike ku plankirina wergirtinê, ew xebatên berbelavkirinê û zêdekirina karhênerên zimên e. Ji ber vê yekê nabe ku ev plankirin di nav xebatên plankirina statuyê de bê bicihkirin (Cooper, 1989, r. 33). Hornberger (2006) jî diyar dike ku plansazîya wergirtinê li ser zêdekirina xwendewarîya axiverên zimanekî disekine. Diyar dike ku ji bo ev jî pêk were

divê hem fersendên hînbûnê bèn dayîn hem jî bi hînbûna zimên bê teşwîqkirin (Hornberger, 2006, r. 28). Ji bo wan armancên dîyarkirî rê û rêbazên cuda tèn bikaranîn.

Şehmus Kurt di xebata xwe de dîyar dike ku plankirina wergirtinê ji alîyê neteweyên kêmîne ve gelek çaran tèn bikaranîn. Ev jî piranî bi sazîyên perwerdeyê, qursên zimên, medya, navendên çandê tèn kirin. Bi alîkarîya van xebatan tèn xwestin ku ligel axiverên zimên, xwendewarîya zimên jî zêde û berbelav bikin (Kurt, 2020, r. 47). Ji xeynî netewên kêmîne ji bo zimanên berbelav yên cîhanê jî ev plan tèn kirin lê dibe ku armancên sereke yên vê plankirinê cuda bin. Çunkî Hornberger (2006) çar armancên sereke yên plankirina wergirtinê wek *jinûvehînbûn* (reacquisition), dewamkirin (maintain), *hînbûna zimên wek zimanê bîyanî û duyem* (language learning as a language foreign and language second), *guherîna zimên* (language shift) bi nav dike (Hornberger, 2006, r. 32). Ji bo armancên cuda yên plankirina wergirtinê ya neteweyên kêmîne û zimanên berbelav gelek mînak hene.

Ji bo plankirina wergirtinê mînakên balkêş hene. Rihspîyên maorî li Zelendaya Nû li hember kêmîna axiverên zimanê maorî, pêşdibistanan ava dikin. Kesên navsere li van pêşdibistanan peywirdar dikin ku zarok ji wan kesên temenmezim zimên baş hînbibin. Herweha li Îsraîlê ji bo kesên koçber dersên Îbranî tèn dayîn û bernameyan ku zimanê wan sivik e çê dikin. (Cooper, 1989, r. 157-158). Li herêma Baskê ya başûrê Fransayê ji alîyê kesên herêmê ve tevgerê dest pê dike û bi vê tevgerê pêşdibistan tèn vekirin. Dibistanên ku ji 8 kesan dest pê dike, digihîje bi hezaran kesî (Paulston ve Heidemann, 2006, r. 303-304, vgz. Kurt, 2020). Xebatên British Councilê jî ji bo zimanê berbelav mînaekeke baş e. Ev sazî li welatên cuda pirtûkxaneyan ava dike û mamosteyên zimên li wan deran peywirdar dike ku îngilîzî wek zimanê bîyanî hînbibin wan bike. Mînaekeke din jî ji bo koreyîyên Zanîngeha Californîyayê ye. Rêveberîya zanîngehê ji bo ku koreyî zimanê xwe hînbibin, xwendekaran ji bo deh hefteyan dişîne Koreyê (Cooper, 1989, r. 157).

2. Jî Doh Heta Îro Plankirina Zimanî Ya Kurdîya Kurmancî

Kurdan jî di nav plankirina zimanî de bi awayekî cihê xwe girtîye û hewl daye zimanê xwe li hember berbelavbûna zimanên cîhanî xurt bikin û zimanê xwe berbelav bikin. Ev hem wek xebatên şexsî hem jî wek xebatên komî û komeleyî pêk hatine. Berhemên Ehmedê Xanî, *Dîwana Melayê Cizirî*, berhemên Feqîyê Teyran û gelek berhemên din yên klasîk ji bo kurdî berhemên girîng in ku bandora wan li ser rewşa kurdî ya îroyîn heye. Kesên mîna Michiel Leezenberg (2020) û Ronayî Onen (2021) ji bo plankirina zimanî wek destpêkeke girîng xebatên Ehmedê Xanî û Elîyê Teremaxî nîşan didin. Ev xebat

çiqas giring bin jî ne zêde birêkûpêk in ku zimên bîne asteke bilindtir. Xebatên birêkûpêk yên ji bo plankirina kurdî di dawîya sedsala 19an de dest pê dikin. Kurdên ku di dawîya sedsala 19an de, di sazîyên modern de perwerde bûn, li cihên mîna Stenbol, Qahîre, Dîyarbekir û Silêmanîyê xebatên çapemenî, weşan û perwerdeyê kirin û mirov dikare van xebatan di çarçoveya xebatên plankirina zimanî de bibîne. Bi taybetî jî van xebatan em dikarin wek xebatên korpûs û statuyê bibînin (Kurt, 2020, r. 15).

Li gorî ku Kurt (2021) dîyar dike bi awayekî birêkûpêk plankirina kurdî ya yekem ji aliyê *Komeleya Xwendekarên Hêvî* ve hatîye çêkirin. Ev komele bi derxistina kovarên xwe yên mîna *Rojî Kurd*, *Hetawî Kurd* û *Jînê* qala amadekarîya xebatên alfabe, xebatên rêzimanî û ferhengê dike ku ev xebatên giring yên plansazîya zimanî ne. Orak di xebata xwe de dîyar dike ku piştî xebatên *Hêvîyê*, heta 1932an kovar dernakevin û 1932an de Kovara *Hawarê* derdikeve û di vê kovarê de alfabe ya kurdî di hejmarekê de tê weşandin (2022, 70). Herweha Orak (2022) dîyar dike ku herçiqas xebatên berîya *Hawar* û *Ronahîyê* hebin jî, xebatên bingeîn ên grafizasyon û rastnivîsîna kurdî di van kovaran de hatine kirin. Celadet Bedirxan bi xebatên xwe yên li ser Kovara *Hawar* û *Ronahîyê* ji bo kurdî di asteke gelekî jor de ye.

Onen dîyar dike ku piştî Celadet Bedirxan mirov dikare xwe bigihîne helbesta *Qimil ya Musa Anter*, DDKOîyên ku di salên 1960î da di dadgehên da heyîna zimanê kurdî parastîye û nivîskarên kovara *Tîrêjê* ku her bang li rewşenbîrên kurd kiriye da ku li zimanê xwe xwedî derkevin (2021, r.29). Wek ku her xebatên ji bo zimên hatibe kirin bandora xwe li xebatên pêşîya xwe jî dikin û ev xebatên zimanî di salên 80yî de digihîje asteke din. Salîh Akin dîyar dike ku piştî derbeya leşkerî ya sala 80yî rewşenbîrên kurd berê xwe didin Ewropayê û li wê derê xebatên giring dikin. Yek ji wan koman jî Semînera Kurmancî ye ku li ser navên Komxebatên Kurmancî ye ku di sala 1983an de li di bin banê Enstîtuya Kurdî ya Parîsê de hatîye avakirin. Vê komê civîna xwe ya pêşîn sala 1987an li Katalonyayê çêkirîye (2018, r.191-194).

Li gorî Kurt (2020) dîyar dike nêrîna kurdî di çavê dewletê de piştî salên 90î diguhere û ji bor ê li ber xebat û pêşveçûna zimanan vebe hin destûr tên guhertin. Sazîyên mîna Kürt-KAV û MKM vedibin û li van deran dersên hînkirina kurdî tên dayîn. Yek ji sazîyên giring yên ku xebatên zimanî dikin jî Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê ye. Di salên 90î de vebûna van sazîyan di xebatên kurdî de pêşketinek e. Onen (2021, r. 29-42) dîyar dike ku her çiqas berîya niha xebatên zimanî di astên baş de hatibin kirin jî, aktîvîzma zimanî piştî salên 2000î digihîje asta jortir, tevgerên zimanî geştir dibin. Yek ji wan tevgerên giring jî TZP-Kurdî ye di sala 2006an de ava bûye û vê tevgerê xebatên Kurdî-Der û enstîtuyan bi rê ve dibir.

Ji destpêka sedsala 19an û heta niha plankirina zimanî ya kurdî ji aliyê kes yan jî sazîyên cuda ve hatîye astekê. Yek ji van sazîyan jî Weqfa Mezopotamyayê ye ku di çarçoveya plankirina zimanî de bûye şopdarê xebatên berîya xwe û hîn jî xebatên xwe bi awayekî birêkûpêk dewam dike. Em ê di beşa jêrîn de bi berfirehî qala xebatên Weqfê bikin.

3. Xebatên Weqfa Mezopotamyayê di Çarçoveya Plankirina Zimanî de

Yek ji wan sazîyan ku plankirina zimanî bi awayekî birêkûpêk dike Weqfa Mezopotamyayê ye. Weqif di sala 2013an de bi armanca ku zanîngeheke pîrziman ku di serî de kurdî ava bike ji aliyê nivîskar, rewşenbîr, akademîsyen û sîyasetmedaran ve li Amedê hatîye avakirin. Weqfê armanca⁶ xwe bi sê xalan û vîzyona⁷ xwe jî bi pênc maddeyan bi awayekî eşkere dîyar kirîye. Ji armanc û vîzyona weqfê dîyar dibe ku bi lêkolînên li ser zimên tê xwestin ku kurdî di asteke bilind de û ji bo qadên cuda bê bikaranîn. Ji bo zêdetir agahîyan û herweha nasandina û nirxandina karên Weqfê ku em vê lêkolîna xwe bikin me bi M2M, B1M, S3M û TM4 re hevdişînek kir. Hevdişîna me bi alîkarîya formeke hevdişînê pêk hat ku pênc pirsên derheqê plankirina zimanî de pêk dihat.

S3M di hevdişîna me de armanc û kar û xebatên Weqfê wisa dîyar dike:

Wexta ku me di sala 2013an de Weqif ava kir, helbet armanca me avakirina zanîngehekê bû. Di nav me de gelek akademîsyen, sîyasetmedar, karsaz û ji kar û pîşeyên din mirov hebûn. Wexta ku weqif hat avakirin, rewşa polîtîk ya Tirkîyeyê baş bû û gelek tişt amade bû ku em zanîngehê vekin. Me dixwest li wê zanîngehê xebatên li ser zimên bikin û hin beşên zanistên civakî bi zimanê kurdî bidin.

Wek ku tê zanîn di ser avabûna weqfê re deh sal derbas bû û hîn jî zanîngeh ava nebûye. S3M jî derheqê vê mijarê û hin xebatên Weqfê de van agahîyan dide:

Piştî ku pêvajoya çareserîyê xera bû, avakirina me ya zanîngehê jî bi tenê wek fikrekî ma. Hikumetê êdî xwe neda ber avakirina zanîngehê û ji ber rewşa xerab ya welêt jî, gelek mirovên avakar jî ji me dûr ketin û destê xwe ji weqfê kişandin. Lê me dev ji karê xwe berneda. Di şert û mercên zehmet de me wek ku wê zanîngeh vebe xebatên xwe dewam kirin. Rêveberîyên nû ava bû û kesên ku hatin pêwendî bi wan kesên têkildarî ziman ketin danîn. Wan jî pêdivîyên heyî dîyar kirin û plana xwe li gor wê çêkirin. Ev rêveberî bi akademîsyenên zanîngehan û bi kesên xebatên xwe yê ziman, perwerde û folklorê dewam kirin. Jixwe ev xebatên ku tên kirin, ji bo avakirina zanîngehê jî tiştên ferz in.

⁶ <https://www.wmezopotamyaye.org/ku/weqif/1-armanc>

⁷ <https://www.wmezopotamyaye.org/ku/weqif/2-vizyon>

Ji gotinên S3M kêr zêde armanc û çarçoveya xebatên weqfê tê fahmkirin. Em ê di beşên jêr de li gor armanca xebata xwe, kar û barên weqfê di bin sê beşên sereke yê bi navê xebatên plankirina korpûs, statu û wergirtinê de bidin. Em ê di her beşê de xebatên weqfê li gor kategoriyên sereke yê plankirina zimanî bisenifînin û herweha li gor nîqaşa ku me di beşa yekem de daye binirxînin.

3.1. Xebatên Weqfa Mezopotamyayê yê Plankirina Korpûsê

Wek ku me di xebata xwe de jî dabû, xala yekem ya xebatên korpûsê grafîzasyon e. Ji ber ku xebatên pergala nivîsînê ji aliyê Celadet Bedirxan ve hatîye kirin, xebatên grafîzasyonê ji aliyê Weqfê ve nehatîye kirin. Ji 1932an vir ve kurdên ku alfabe ya latînî bi kar tînin, li ser pergala ku Celadet ava kirîye dimeşin.⁸

Xala duyem ya xebatên korpûsê standardîzasyon e. Li gorî ku B1M dîyar dike Weqif xebatên xwe zêdetir li ser standardîzasyonê dike. Ev xebatên standardîzasyonê jî zêdetir li ser kodîfikasyon û modernîzasyonê ne. Weqif xebata kodîfikasyonê ya yekem *Rêbera Rastnivîsînê* di sala sala 2019an de diweşîne.⁹ B1M li ser xebatên din kodîfikasyonê yê Weqfê van gotinan dibêje:

Ji bo ku zimanê nivîskî yê kurdî standardîze bibe, me *Rêbera Rastnivîsînê* weşand û niha jî li ser ferhenga rastnivîsînê dixebitin. Em qasî 3 salan li ser *Rêbera Rastnivîsînê* xebitîn û me çap kir lê li gorî rexne, pêşniyaz û sepandinê em wê di ber çavan ra derbas dikin. Herweha xebata me ya ferhenga rastnivîsînê jî bi awayekî kolektîf tê kirin. Ji 60 heremên cuda yê Kurdistanê me peyv dane hev û em yek ji wan peyvyan li gorî van pîvanan dineqînin: Tradîsyon, etîmolojî, fonolojî, berbelavî, nêzîkkirina zaravayan in. Ez dikarim bibêjim em wek sazîya zimanê kurdî kar dikin çûnkî ji bo zimanekî çî hewce bike, li gorî derfetên xwe em li ser wan dixebitin. Piştî van xebatên rastnivîsînê em dixwazin li ser ferhenga kurdî-kurdî ya mezin bixebitin.

Weqif ji bo standardîzasyona kurdî li ser modernîzasyonê jî gelek kar û xebatan dike. Xebata ewil ya termînolojîyê *Ferhenga Têgihên Hiqûqê* ye ku bi hevkarîya parêzeran hatîye derxistin.¹⁰ M2M ji bo xebatên termînolojîyê hin agahiyên dîtir jî dide me:

Niha jî em bi komxebata xwe ya hiqûqê li ser çapa berfirehkirî ya wê berhemê dixebitin. Herweha niha jî xebatên me yê dewam dikin termên zimannasîyê, termên zanista perwerdeyê, termên zanista folklorê ye. Her

⁸ Hawar, Firat Cewerî (Amd.) *Weşanên Nûdem*, c: 1, h: 5, Stockholm 1998, r. 109

⁹ <https://www.wmezopotamyaye.org/ku/d/wesan/1-rebera-rastnivisine.html>

¹⁰ <https://www.wmezopotamyaye.org/ku/d/wesan/6-ferhenga-tegihên-hi-quqe.html>

yek ji wan xebatan bi komxebatên cuda dimeşin û ev xebat bi salan didomin.

Di xebatên standardîzasyonê de xaleke giring jî rê û rêbazên xebatê ye. Ango ji bo kodîfikasyon û standardîzasyonê rêyeke çawa tèn pejirandin û qeîdeyên nivîsê li gor çî têt danîn gelekî giring e. M2M derheqê awayê rê û rêbazên xebatan de wisa dibêje:

Pêşî dixwazim bibêjim ku hemû xebatên me bi awayekî kolektîf têt kirin û hemû mijar bi berfirehî tèn nîqaşkirin. Du xebat ji bo me gelekî giring in ku bi salan e em li ser dixebitin. Yek jê rêbereke rastnivîsînê ye û ya din jî ferhengeke rastnivîsînê. Em wekî rêbaz heta ku konsensusek di nav beşdarên da pêk neyê em biryarekê ji bo tiştêkî nadin. Ji bo ku biryareka baş jî bidin em hem li xebatên berî xwe, li klasîkên kurdî û normên rûniştî dinêrin û hem jî li belavbûna wî tiştî ya nav devokan û dîyalektan dinêrin. Bi taybetî dema ku em ji bo ferhenga ortografîk biryaran didin, em formên herî zêde berbelav li ber çavan digirin.

Ji van gotinên M2M dîyar e ku Weqif di xebatên kodîfikasyonê de çalak e û giringîya dide pêvajoya standardîzasyonê. Di xebatên standardîzasyonê de wek ku Cooper (1989) jî dîyar dike pisporîya beşdarên gelekî giring e. Heke ev nebe, ew kar wek karekî teknîkî dimîne û di berbelavbûn û qebûlkirina wê de pirsgirêk derdikevin holê. B1M derheqê komxebatan de van agahîyan dide me:

Her xebatekî me bi formata komxebatan çêdibe. Ev çend mehan carekê ye û carna rojekê carna jî bi rojan dewam dike. Beşdarên van komxebatan jî ji pisporên qadê pêk tèn. Têmsîla her çar beşan û dîasporayê ji bo me giring e. Piştî ku xebatên me bi dawî dibin em wan ji gelek pisporan re ji bo nîrxandinê dişînin. Di xebata hiqûqê de hiqûqnas û zimannas hene; di xebata perwerdeyê de mamoste, zimannas, akademîsyen û perwerdekar hene; di xebata linguistikê de zimannas hene; di xebata termên folklorê de jî zimannas û folklornas hene.

Wexta ku em li beşdarên van komxebatan dinêrin, dîyar e ku xebat bi pisporên qadê ve dimeşe. Ligel pisporên qadê hene jî, kesên mîna civaknas, psikolog, antropolog û sîyasetmedar di van xebatan de cih nagirin. Ev jî dibe sebaba ku ev xebat wek xebatên teknîkî bimînin. B1M li ser cihê ku xebat lê çê dibe jî hin agahîyan dide me:

Ev komxebatên me berî koronayê bi piranî rûbirû bûn, piştî wê me gelek jê online çêkirin, lê her sal em carek du caran rûbirû dicivin.. Heta niha me li Amed, Batman, Wan, Mêrdîn û li Dihokê van xebatên xwe çê dikin çunkî em wek karekî neteweyî li vê meseleya zimanî dinêrin.

Di xebatên standardîzasyonê de xaleke din ya giring jî sepandina wan xebatên standardîzasyonê ne. Weqif heta niha 12 hejmar kovara *Folklor Me*¹¹,

¹¹ <https://www.wmezopotamyaye.org/ku/d/naveroken/90-hejmara-12an-ya-quotfolklor-mequotye-derket.html>

6 hejmar kovara akademîk ya *Folklor û Ziman*¹² weşandîye. Her weha ji pirtûkên klasîkan, hînkirina zimên, lêkolîn û folklorê 12 pirtûk çap kirine. Weqif qeîdeyên zimanî yê dîyarkirî li ser van berheman disepîne. M2M derheqê sepandina xebatên zimanî de wisa dîyar dike:

Sepandina xebatên xwe yê zimanî di berhemên Weqfê de ji bo me jî giring e çunkî bi vê sepandinê em kêmasîyên xwe dibînin û li gor wê di xebatên xwe de sererastkirinan dikin.

Ji bo xebatên korpûsê yê kurdî, komxebat û berhemên korpûsê yê weqfê M2M gotinên xwe yê dawî wisa tîne ziman:

Heta niha me çî xebatên standardîzasyonê kiribin, ev xebatên me bûne dewama xebatên berîya xwe. Yanî me, çî xebatên berîya me hatibe kirin dane hev û li ser wan me xebatên nû kirine. Ev hem ji bo gramerê hem ji bo rastnivîsê û hetta ji bo terman jî wisa ye. Çunkî em xebatên xwe yê termînolojîyê jî li gor xwe çê nakin. Pisporek qadê bi salan xebitîne û berhemek derxistine, em jî li ser wan berheman dixebitin. Carinan em hin terman nû dikin, carinan termên nû lê zêde dikin û carinan jî bi biryara tevahîya beşdaran sererastkirinan dikin.

3.2. Xebatên Weqfa Mezopotamyayê yê Plankirina Statuyê

Plankirina statuyê yek ji xalên sereke yê plankirina statuyê ye. Weqif ligel kar û xebatên korpûsê, di nav wê hewldanê de ye ku statuya kurdî di nav qadên cuda yê jîyanê de bilind bike. Wek ku Cooper (1989) dîyar dike gava yekem ya plankirina statuyê fermîkirin e. Ev xebata me ji ber ku li ser xebatên Weqfê ye û Weqif bi xwe jî li Tirkîyeyê ye, di qada fermîkirina dewletî de ew derfeta Weqfê bi xwe tune ye çunkî statuyeyeke kurdî ya fermî li Tirkîyeyê tune ye. M2M jî ji bo xebatên fermîkirina kurdî wisa dibêje:

Ligel ku piştî salên 1990î ji aliyê bikaranîna kurdî ve hin gav hatibin avêtin û piştî 2010an beşên kurdî li hin zanîngehan hatibin vekirin jî statuyeyeke fermî ya kurdî li Tirkîyeyê tune ye. Ji ber vê yekê wek Weqif xebatên me bi tenê ji bo fermîkirinê bixwe tune ne. Em zêdetir bi xebatên xwe dikin ku statuya kurdî di nav civaka kurdan de bilind bikin.

Ji xeynî fermîkirina kurdî em dikarin van gotinan ji bo gava duyem ya ku Cooper (1989) dîyar dike bajar/herem (provincial) jî bibêjin. Çunkî ji ber ku statuya fermî ya kurdî li Tirkîyeyê tune ye, zehmet e ku mirov qala fermîkirina kurdî ji bo bajar yan heremeke cuda jî bikin. Lê wek ku Stewart (1968) jî nîşan daye, zimanê ku ne xwedî statuyeyeke fermî bin jî dibe ku bi bikaranîna zimên ya di ragihandinê de statuya zimanekî bilind bike. Hewldanên Weqfê di vê xalê de hene. Di hevdfîtina me de B1M wisa dîyar dike:

¹² <https://www.wmezopotamyaye.org/ku/kovar/>

Tu fermiyeta zimanê kurdî li Tirkîyeyê tune ye lê em bi têkilîyên xwe yên bi sazî û weşanxaneyên kurdî re hewl didin ku zimanekî standart bi kar bînin û bi taybetî jî di karûbarên akademîk de em bikaranîna kurdî wek ji karên sereke yên weqfê dibînin.

Ji bo bilindkirina statuya navneteweyî jî kar û xebat tînin kirin û herweha ev kar û xebat bi xebatên medyayî jî bi hev re tînin kirin. Di van xebatan de hem tê xwestin ku kurdî û kurdî di qada navnetewî de hebin û hem jî dixwazin fonksiyona kurdî ya di medyayê de xurttir bikin. Weqif malpera xwe bi çar zimanan bi kar tîne (kurmançî, zazakî, inglîzî, tirkî)¹³ û naveroka malpera xwe bi van çar zimanan nû dike. Ev jî ji bo statuyê xebatek e jixwe. Ji xeynî malperê û ji bo van xebatên statuyê B1M wisa zelaltir qal dike:

Em gelek platformên medyaya civakî ji bo karên zimên bi kar tînin. Ji vîdyoyan heta wêneyan em xebatên xwe didin nasîn û hewl didin ku zêdetir belav bikin. Herweha em bi medyayên kurdî re civînan çê dikin ji bo berbelavbûna kurdî û xebatên xwe lê di vî warî de em zêde bi pêş ve neçûne. Çunkî ji bo medyayê planeke me ya zelal tune ye bi rastî. Malpera me ya Weqfê jî heye û ya weşanxaneyê jî, em di van malperan de hem bi zaravayên kurdî xebatên xwe belav dikin hem jî inglîzî jî dikin ku yek ji zimanê navneteweyî ye. Çiqas kêm be jî em li welatên ewrûpayê xebatên lobîyê dikin û vêya jî dildar û xebatkarên weqfê re bi zimanên mîna almanî, fransî, erebî dikin. Herweha sazîyên neteweyî û navneteweyî serdana me dikin û di wan hevdiştinan de jî, bi alîkarîya wergêran bi piranî em kurdî bi kar tînin. Helbet em van xebatan ji bo danasîn û bilindkirina statuya kurdî dikin.

Çend xalên giring yên plankirina statuyê jî fonksiyonên perwerde, edebiyat û dîn e. Li gorî ku M2M dîyar dike di qada dîn de xebatên Weqfê tune ne lê di qada perwerde û edebîyatê de hin xebat tînin kirin.

Bi rastî ew derfet kêmeke e ku em di qada perwerdeyê de xebatan bikin çunkî perwerdeya kurdî kêmeke e û perwerdeya bi kurdî qet tune ye jixwe. Em bi hin berhemên xwe yên mîna Kurdîzanê hewl didin ku xebatên hatine kirin di qada perwerdeyê de belav bikin lê ew jî pir baş bi pêş ve naçe. Ji bo qada edebîyatê jî ez dikarim wisa bibêjim, xebatên me yên folklorê hene û em van xebatên xwe bi dildaran re li qadê dikin û berhemên jî li gor xebatên xwe yên standardîzasyonê dikin. Lê ji alîyê nivîskar yan rewşenbîrên bi edebîyatê re têkildar karekî me ya plankirina statuyê tune ye. Kovara Folkora Me heye ku nivîsên folklorîk tê de çap dibin, ev belkî mînakek biçûk be ji bo vê yekê.

B1M qala hin xebatên folklorê yên Weqfê dike û van xebatan wek xebatên bilindkirina statuya kurdî jî bi nav dike û wisa dewam dike:

¹³ <https://www.wmezopotamyave.org/>

Jixwe wek ku me di serî de gotibû ziman û folklor du karên me yên sereke ne. Ji bo ku berhemên me yên folklorîk wenda nebe û ji bo ku dewlemendîya folklorê kurdî belav bibe û em sûtê jê wergirin, em li vê derê mirovan derheqê berhavkarîyê de perwerde dikin û dişînin qadê. Ev perwerde jî ji aliyê akademîsyen û pisporên qadê ve tê dayîn. Berhemên ku hatine hevdan baş be, em wan çap jî dikin û digihînin li ber destê xwîneran. Xwîner wexta ku van berhemên folklorîk dibîne hem pêwendîya wan ya zimên baş dibe hem jî prestîja zimên li ber çavê wan baştir dibe.

Yek ji xala giring ya plankirina statuyê jî zimanê kar e. Weqif kar û xebatên xwe bi kurdî dike. B1M derheqê vê xalê de wisa dibêje:

Li vê derê ji xeynî karên fermî yên dewletî kar tev bi kurdî ne, hem zimanê nivîsê hem jî zimanê axaftinê. Wexta ku serlêdana kar ji bo Weqfê çê dibe, şerdê me yê yekem kurdî ye. Ev hem wek biryara Weqfê ye hem jî ji ber zimanê karên me kurdî ye wisa ye.

3.3. Xebatên Weqfa Mezopotamyayê yên Plankirina Wergirtinê

Xebatên plankirina zimanî bi xebatên statuyê dest pê dike û bi xebatên korpûsê re dimeşe. Ji bo ku ev xebatên ku bînin kirin di nav gel de bînin belavkirin, hewce ye ku fersenda hînbûna zimên ji bo gel bînin dayîn. Weqif ji bo kesên ku bi diaxivin pirtûkeke bi navê *Kurdîzan* ya ji bo xwendin û nivîsînê çap kir.¹⁴ Ji bo vê pirtûkê û xebatên zêdetir yên wergirtinê M2M wisa dewam dike:

Ev Weqif roleke sereke ya mîna hînkirina kurdî, fersenda hînkirina kurdî negirtîye ser xwe. Weqif zêdetir li ser xebatên sereke yên folklor û standardîzasyonê disekine. Ligel vê jî me wek sazî *Kurdîzan* çap kir ji bo kesên ku bi kurdî dizanin lê nikarin bixwînin û binivîsin. Ev jî ji sê astan pêk tê. Me asta destpêkê çap kir û mane du astên din. Kurdîzan ji bo xebatên me yên standardîzasyonê stratejîk e jî bi rastî çunkî em xebatên xwe bi rêya van xebatan belav dikin ku ew standardî di nav civakê de baştir û zûtir belav bibe.

Ev berhema *Kurdîzanê* ji bo plankirina wergirtinê dikare bê binavkirin lê ev ji bo fersend û teşwîqa hînbûna kurdî dibe ku qels bimîne. Herweha divê bê gotin ku Kurdîzan li ser xebata *Mamoste*¹⁵ hatîye amadekirin. TM4 jî yek ji nivîskarê pirtûka *Mamoste* û *Kurdîzanê* ye û derheqê her du pirtûkan de wisa dibêje:

Em çar akademîsyen li ser *Mamoste* û *Kurdîzanê* xebitîn. 10 sal di ser derketina *Mamoste* re derbas bû û ew helbet xebateke baş bû lê ji aliyê hin şîyanên zimanî ve qels bû. Di *Kurdîzanê* de me rahênan zêdetir kirin, me ji bo axaftin û guhdarîkirinê QR kod bi kar anî ku xwendekar bixwazin

¹⁴ <https://www.wmezopotamyaye.org/ku/d/wesan/30-kurdizan---1.html>

¹⁵ Ev pirtûk jî aliyê çar akademîsyenan û ji weşana Zanîngeha Mêrdînê derketîye.

dikarin metnan guhdar bikin û ji aliyê mîzanzapajê ve jî gelekî profesyonel bû. Ev pirtûk ji pirtûkên hînkirinê yê li cîhanê derketine ne kêmtir e. Ji bo berbelavbûna kurdî û ji bo wergirtina zimanê kurdî çî ji desrtê me hat me kir.

Yek ji cudahiya xebata *Mamoste* û *Kurdîzanê* jî, rê û rêbazên nivîsînê, ferhenga pirtûkê û bersivên pirsan e. Wexta ku *Mamoste* hebû, xebata *Rêbera Rastnivîsînê* ya Weqfê tune bû. Derheqê vê mijarê de TM4 wisa dibêje:

Me zimanê nivîsînê yê *Kurdîzanê* ji xeynî çend xalên biçûk, bi piranî li gor *Rêbera Rastnivîsînê* nivîsand. Herweha Ferhenga *Mamoste* bi du zimanan bû (*Kurdî-Tirkî*) lê ya *Kurdîzanê* bi sê zimanan (*Kurdî-Tirkî-Ingilîzî*) hatiye amadekirin. Cudahiya din ya her du pirtûkan jî bersivên rahênanan e. Di *Mamoste* de bersivên pirsan yan rahênanan tune bû lê di em di *Kurdîzanê* de bersiv jî lê zêde kirin.

Ji xeynî *Kurdîzanê* B1M qala xebateke din ya hînbûna kurdî dike:

Ji xeynî *Kurdîzanê* em ê ji bo kesên ku qet bi kurdî nizanin jî setekê amade bikin. Herweha ji bo hînkirina kurdî me çend caran rûbirû û online dersên rêzimana kurdî dan. Lê ev ders di asteke bilind de bûn. Ji xeynî van xebatan, di plana weqfê de çend xebatên ji bo hînkirinê hene. Ev jî wek hînkirina kurdî li ser platformên dijital, dijitalîzekirina berhemên hînkirinê tevî berhemên din yê Weqfê, amadekirina materyalên perwerdeyê ne. Ev xebatên ku hatine plankirin jî bêguman bi derfetên mezin çê dibin.

Di plankirina wergirtinê de ji xeynî van xebatên ku M2M nîşan daye, hin berhemên klasîk hatine çapkirin. M2M derheqê van berheman de van agahîyan dide:

Em carinan li arşîva berhemên kurdî dinêrin û ji van berheman yê têkildarî zimên em çap dikin. Di çend salên dawî de me 3 berhemên Mela Mehmûdê Bazîdîyî çap kirin. Du ji wan li ser rêzimanê ne û yek jî berhemeke hînkirina kurdî ye. Bi van berheman em hewl didin ku klasîkên me bî naskirin û bi van berheman fikra xurtbûn û qîmeta kurdî jî di serê mirovan da çê bibe.

Encam

Xebatên plankirina zimanî herçiqas di nav kategoriyên korpûsê, statu û wergirtinê de hatibe senifandin jî, ev her sê gav nikarin bêyî hev du bimeşin û bî nirxandin jî. Em ji xebatan wan dibînin ku Weqif bi bilindkirina statuya zimanê kurdî ya mîna avakirina zanîngeheke pîrziman dest bi plankirina zimên kirîye lê ji ber sedemên cuda ev vgz.uherîye xebatên kodîfikasyon û modernîzasyonê. Ji amadekirina rêbera rastnivîsînê, heta termînolojîyên cuda di gelek qadan de xebatên korpûsê tînin kirin. Her weha li gor vîzyon û armanca ku hatiye dîyarkirin, çiqas kême be jî di warê plankirina statu û wergirtina zimên de jî xebat hatine kirin. Li gorî agahîyên me bi dest xistin û hevdiştinên ku me kirin, her çiqas xebatên zimanî hatibin kirin jî, di plankirina zimanî de ji aliyê

hin rê û rêbazan ve hin kêmasîyên Weqfê jî hene. Ya pêşî ew e ku di nav komên qadên cuda de ji xeynî pisporên qadê kes di koman de cih nagire. Beşdarên komê bi piranî li ser nasnameya xwe ya zimannasîyê di komê de cih digirin. Yanî civaknas, antropolog, sîyasetmedar û akademîsyenên ku ji aliyê plansazîya zimanî ve pispor in di komxebatên weqfê de cih nagirin û ev jî xebatên weqfê hinekî di asta mihendîsîyê de dihêle. Herçiqas mihendisîya zimên ji bo standardîzasyonê xebatên giring bin jî, li gor nêrîna nû ya plansazîya zimanî hinekî kevn dimîne. Ev kom dibe ku di dayîna biryaran de hinekî hişk tev bigerin û di pêdivîyên zimanî yên civaka nû de qels bimînin. Herweha di mihendîsîyê de îhtîmal heye ku temayula giştî neyê dîtin û ji bo pêvajoya qebûlkirina rêzîkan hinekî hişk be. Jixwe hin biryarên ku ji bo Rêbera Rastnivîsînê hatine dayîn, ji aliyê aliyên cuda ve tîr rexnekirin. Çunkî yek ji prensîba standardîzasyonê ew e ku divê dewama xebatên berîya xwe be. Lê ligel ku ji aliyê Hawarê, Komxebata Kurmancî, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê û Kurdî-Derê ve hin rêyên nivîsînê hatibin standardîzekirin û bi deh hezaran mirov bi van materyalan hatibin perwerdekirin jî di Rêbera Rastnivîsê de hin guhertinên radîkal yên mîna “re-ra, de-da, îy-iy, eke-eka, ekî-ekê” û hwd. hatine kirin û ev guherîn bûye cihê nîqaşan. Em dikarin bibêjin ku van nîqaş û rexne xebatên plankirina statuya zimên ya weqfê qels kirîye û herweha bûye seba ku xebatên Weqfê yên wergirtina zimanî zêde belav nebe. Helbet ev xebat di çarçoveya xebatên weqfê de hatîye kirin û ji bo fahmkirina mijarê pêdivî bi xebat û lêkolînên zêdetir û kûr heye. Wekî gotinên dawî em dikarin bibêjin ku Weqif ji bo plankirina zimanî sazîyeke giring e, bi taybetî jî ji bo xebatên kodîfîkasyonê û modernîzasyonê. Weqif her çiqas birêkûpêk bixebite jî, pêdivî bi xurtkirina beşdaran, lihevkirineke giştî û berdeyamkirina xebatên berîya xwe heye. Herweha ji bo ku ev xebat bi awayekî serkeftî belav bibe, pêdivî bi zêdetir xebatên plankirina statuyê û wergirtinê hene.

Çavkanî /References

Akın, S. (2018). Plansaziya Zimanî li Dîyasporayê: Plansaziya Korpûs û ya Prestîjê ji bo Kurdî. *The Journal of Mesopotamian Studies*. 3 (2). 185-201.

Boulden, L. (2007). *Standardbûna Zimên di Kovara Zend de*. Stenbol: Zend Bilim Kültür Eğitim Basın Yayın Ltd. Şti.

Cobarrubias, J. (1983). Ethical Issues in Status Planning. Di hundirê *Progress in Language Planing*. Berlin: MOUTON Publishers.

Cooper, R. L. (1989). *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ferguson, C.A. (1996). *Socio-Linguistic Perspectives: Papers on Language in Society*. Ferguson Charles A. (Edited Thom Huebner). Oxford University Press.

Ferguson, C. A. and John J. Gumperz. (1960). Introduction. In Charles A. Ferguson and John J. Gumperz (Eds.). *Linguistic Diversity in South Asia: studies in regional, social and functional variation*. Bloomington: Indiana University Research Center in Anthropology. Folklore and Linguistics.

Fishman, J. A. (2004). *Ethnicity and supra-ethnicity in corpus planning: The hidden status agenda in corpus planning*. Nations and Nationalism.

Fishman, J. A. (2006). Language Policy and Language Shift di hundirê *An Introduction to Language Policy: Theory and Method de*. Oxford: Blackwell Publishing.

Hornberger, N. (1988). *Bilingual education and language maintenance: A Southern Peruvian Quechua case*. Dordrecht: Foris.

Hornberger, N. H. (2006). Frameworks and Models in Language Policy and Planning. di hundirê *An Introduction to Language Policy: Theory and Method de*. Oxford: Blackwell Publishing.

Kaplan, R. & Baldauf, R. (1997). *Language Planning: From practice to theory*. Clevedon: Multilingual Matters.

Keller, G. D. (1983). What Can Language Planners Learn from the Hispanic Experience with Corpus Planning in the United States? Di hundirê *Progress in Language Planing*. Berlin: Mouton Publishers.

Kloss, Heinz. (1969). *Research Possibilities on Group Bilingualism: A Report*. Quebec: International Center for Research on Bilingualism.

Kurt, Ş. (2020). *Türkiye’de Kürtçe Öğretim Deneyiminin İncelenmesi (1968- 2018)*. Teza Doktorayê ya Çapnebûyî. Diyarbekîr: Zanîngeha Dicleyê Enstîtûya Zanistên Civakî. Beşa Ziman û Çanda Kurdî.

Kurt, Ş. (2021). Kürtçe İçin İlk Dil Planlaması Örnekleri: Rojî Kurd ve Hetawî Kurd Dergilerinde Dil ve Eğitim Tartışmaları. *Kebîçeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*. 52(52). r. 261- 278.

Leezenberg, M (2020). *“Vernacularization as Governmentalization: the Development of Kurdish in Mandate Iraq” in Arabic and Alternatives*. rr. 50-76.

Onen, R. (2021). "Perwerdeya Zimanî di Aktivîzma Zimanî da: Tecrûbeya TZP Kurdî" dnd. Akademîya Îsmail Beşikçi ya Payîza 2020an- Perwerde û Hînkirina Kurdî: Model- Tecrûbe- Pêşniyaz. (Ed.) Şehmus Kurt. Istanbul: Weşanên Weqfa Îsmail Beşikçi. rr.27-44.

Orak Reşitoğlu, S. (2022). *Minaka Standardkirina Kurdiya Kurmancî: Kovarên Hawar û Ronahiyê*. Teza Doktorayê ya Neçapkirî: Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ricento, T. (2006a). Theoretical Perspectives in Language Policy: An Overview. di hundirê *An Introduction to Language Policy: Theory and Method de*. Oxford: Blackwell Publishing.

Ricento, T. (2006b). Language Policy: Theory and Practice – An Introduction. di hundirê *An Introduction to Language Policy: Theory and Method de*. Oxford: Blackwell Publishing.

Romaine, S. (2013). *The Bilingual and Multilingual Community in The Handbook of Bilingualism and Multilingualism* (Edited by Tej K. Bhatia and William C. Ritchie).

Schiffman, H. (1996). *Linguistic Culture and Language Policy*. London: Routledge.

Schiffman, H. (2006). "Language Policy and Linguistic Culture" Ricento, Thomas. (Ed.). *An Introduction to Language Policy (111-125)*. Oxford: Blackwell Publishing.

Yonat, M. (2023). Duzimanî û Hîs Analîzek li ser Duzimanîya Kurdî-Tirkî. *Mukaddime Dergisi*. 14(Hejmarê Taybet 1), rr. 28-47.

Çavkanîyên Dijîtal

<https://www.wmezopotamyaye.org/ku/weqif/2-vizyon>

<https://www.wmezopotamyaye.org/ku/weqif/1-armanc>

<https://www.wmezopotamyaye.org/ku/d/naveroken/90-hejmar-12an-ya-quotfolklor-mequotyederket.html>

<https://www.wmezopotamyaye.org/ku/d/wesan/1-rebera-rastnivisine.html>

<https://www.wmezopotamyaye.org/ku/d/wesan/6-ferhenga-tegihen-hiquqe.html>

<https://www.wmezopotamyaye.org/ku/kovar/>

<https://www.wmezopotamyaye.org/>

<https://www.wmezopotamyaye.org/ku/d/wesan/30-kurdizan---1.html>

Extended Abstract

Language is so important for societies that it has been used for many purposes. In order to achieve this goal, there is a need for activities such as language planning. This work is mostly done in the context of language planning. Language planning can be done for many different purposes and this work consists of corpus, status and acquisition work. The subject of this study is the Mesopotamia Foundation's language planning activities. In order to do this work, we benefited from literature and met with the founder, manager and coordinator of the Foundation. With this study, we tried to introduce and evaluate the activities of the foundation in the context of language planning. The importance of this work is that language planning is given in a theoretical way. This also helps us to introduce and evaluate the work, methods and language planning methods of the Mesopotamian Foundation.

This work consists of three parts. The first part is about the background of language planning. In this chapter, corpus planning, status and reception are discussed and the theoretical background of language planning is given. In the second part, the work and planning activities of Kurmanji Kurdish have been briefly discussed and the activities of several institutions have been introduced. In the third part, the Mesopotamia Foundation's language planning activities have been discussed. In order to further evaluate and introduce the activities of the Mesopotamia Foundation, we took advantage of the literature and met with the volunteers, managers and founders of the foundation.

The research revealed that the Mesopotamia Foundation is established with the aim of building a university, that is, it is established with the aim of planning admissions. He also conducts status planning with some of his work, but he does most of the corpus work. It can also be seen that among the works of the corpus, the most standardization and modernization works are done. We can also say that the Mesopotamia Foundation, except for a few points, works according to the principles of language planning and provides important support to the language planning process.